

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

2012

Tereza Janoušková

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Idea čechoslovakismu

Tereza Janoušková

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Bakalářská práce

Idea čechoslovákismu

Tereza Janoušková

Vedoucí práce:

PhDr. Robin Kvěš

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce PhDr. Robinu Kvěšovi za jeho odbornou pomoc, rady a zejména za jeho drahocenný čas, který mi věnoval. Velmi mi tak napomohl k napsání této práce.

Obsah

1. ÚVOD.....	7
2. IDEA ČESKO-SLOVENSKÉ VZÁJEMNOSTI.....	9
3. T. G. MASARYK A JEHO KONCEPCE ČECHOSLOVAKISMU.....	22
4. PRAKTICKÁ ANALÝZA VÝVOJE A ROLE ČECHOSLOVAKISMU V OBDOBÍ 1918 – 1992.....	26
4.1 Československo, 1918 – 1938/9.....	27
4.1.1 Názory na soužití Čechů a Slováků.....	33
4.1.2 Odpor vůči čechoslovakismu.....	34
4.2 Obnova Československa, 1939 – 1945.....	36
4.3 Poválečná doba, 1945 – 1948.....	44
4.4 Komunistická diktatura, 1948 – 1968.....	50
4.5 Normalizace, 1968 – 1989.....	54
4.6 Sametová revoluce a rozpad, 1989 – 1992.....	55
5. ZÁVĚR.....	59
6. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	63
6.1 Literatura.....	63
6.2 Prameny.....	66
7. RESUMÉ.....	67

1. Úvod

Idea čechoslovakismu je politickou koncepcí, která vychází z představy o existenci jednotného československého národa, jenž je tvořen Čechy, hovořícími českým jazykem, a Slováky, hovořícími slovenským jazykem. Cílem bakalářské práce bude nalézt důvody, proč se neprosadila tato idea v praxi, a nastínit postupnou transformaci politické role čechoslovakismu ve vztahu k československé státnosti. Jednotlivé kapitoly této práce budou řazeny chronologicky. Práce bude analyzovat časové období od poloviny 19. století až do roku 1992, kdy dochází k definitivnímu rozpadu společného státu Čechů a Slováků. Zaměří se na nástin postupného formování myšlenky čechoslovakismu, jejího vývoje v čase a její postupně se měnící podobu a politickou roli během existence československého státu. Práce bude obsahovat jak teoretickou, tak praktickou část.

V úvodní teoretické kapitole práce nastíní postupné formování myšlenky čechoslovakismu. První kapitola se zaměří na analýzu období od vrcholu národního obrození (cca polovina 19. století) až po samotný vznik československého státu v roce 1918, neboť počátky "československých dotyků" se netýkají jen začátku 20. století. Po téměř tisíciletém rozdělení obou národů totiž dochází k prvním významnějším kontaktům v období národního obrození. Tehdy v Čechách působili slovenští obrozenci Jan Kollár a Pavel Josef Šafařík. Právě zde se začalo stále častěji hovořit o blízké příbuznosti obou národů, o česko-slovenské vzájemnosti a o Slovácích jako o "bratřích" českého národa. Nicméně, tato spolupráce se týkala spíše jednotlivců. Dále se práce zaměří zejména na období první světové války, kdy se na scéně objevuje Tomáš Garrigue Masaryk, který oživuje ideji čechoslovakismu. Masarykovy motivy však již nebyly romantické jako například u Kollára, ale byly čistě

praktické. Vzhledem k tomu, že na historickém území Českých zemí byl každým třetím občanem Němec, měli Češi málo možností na samostatnou existenci. Česko se má proto politicky spojit se Slovenskem, čímž své území otevře více na východ a se slovenským etnikem vyváží početnou německou menšinu. Na základě práva národů na sebeurčení (Woodrow Wilson a jeho 14 bodů) tak v roce 1918 získal československý národ svoji nezávislost a vznikl československý stát.

Následující část práce pak bude věnována analýze vývoje a politické role čechoslovakismu v politické realitě v období 1918 – 1992 (v jednotlivých kapitolách budou analyzována období 1918 - 1938/9; 1939 - 1945; 1945 - 1948; 1948 - 1968; 1968 - 1989; 1989 - 1992). Po vzniku Československé republiky se stal čechoslovakismus státní doktrínou, která byla zakotvena v ústavě z roku 1920. Čechoslovakismus se však postupně stal překážkou pro dovršení slovenské národní seberealizace. Odpůrci čechoslovakismu v období tzv. první československé republiky byli nejen komunisté, ale i slovenští autonomisté. Neúspěšné prosazení čechoslovakismu v politické realitě pak bylo jedním z hlavních důvodů, který stál za prvním rozpadem československého státu na konci 30. let. Ani po válce se oslabený politický koncept čechoslovakismu nepodařilo v politické realitě úspěšně prosadit. Proces jeho postupného oslabování byl završen roku 1968 ústavním zákonem o československé federaci, který i v ústavně-právní rovině oficiálně uznával existenci dvou samostatných národů uvnitř československého státu. Ani po roce 1989 čechoslovakismus zcela nezmizel z politické debaty a neztratil politický význam. Role a účel čechoslovakismu v tomto období ale byl již zcela odlišný nežli v dobách vzniku samotného československého státu. Po roce 1989 se čechoslovakismus stal politickým nástrojem zejména slovenských politických elit a působil spíše proti existenci společného státu.

V závěru práce shrne a vytkne hlavní poznatky a bude definovat alespoň hlavní důvody toho, proč idea čechoslovakismu nebyla v praxi úspěšná, jaký byl její vývoj v čase a jakou roli sehrála v konečném rozpadu Československa.

Ke zpracování této bakalářské práce použiji literaturu převážně od českých a slovenských autorů, kteří se věnují právě ideji čechoslovakismu, česko-slovenské vzájemnosti a česko-slovenským vztahům. Informace budu dále čerpat z literatury pojednávající o dějinách Československa.

2. Idea česko – slovenské vzájemnosti

Úvodní část práce se zaměří na analýzu období od vrcholu národního obrození až po samotný vznik československého státu v roce 1918. Počátky "česko-slovenských kontaktů" se totiž netýkají jen začátku 20. století. Po téměř tisíciletém rozdělení¹ obou národů dochází k prvním významnějším kontaktům v období národního obrození. Tehdy v Čechách působili slovenští obrozenci Jan Kollár a Pavel Josef Šafařík. Právě zde se začalo stále častěji hovořit o blízké příbuznosti obou národů, o česko-slovenské vzájemnosti a o Slovácích jako o "bratřích" českého národa. Nicméně, tato spolupráce se týkala spíše jednotlivců.

Mimořádnou kapitolou česko-slovenských kontaktů je společný život českého a slovenského národa v habsburské monarchii, můžeme tedy

¹ Kmeny Čechů a Slováků se začaly sdružovat během existence Velké Moravy, a Svatoplukovu nadvládu vnímaly jako nepříjemné břímě. Když se roku 895 česká knížata v Řezně podrobila východofranskému králi Arnulfovi, znamenalo to jejich rozchod s Velkou Moravou. Vytvoření českého státu pod dynastií Přemyslovců otevřelo Čechům příznivé podmínky pro všestranný rozvoj, nesporně i pro rozvoj českého etnika, pro formování jeho identity. Slováci v arpádovských Uhrách neměli tak příznivé podmínky (Kováč, 1998: 339).

řící, že od roku 1526 žili Češi a Slováci v jednom státě. Ostatně již za Jagellonců tento stav existoval, od doby, kdy se Vladislav II. stal uherským králem, tedy fakticky od roku 1490 (Kováč, 1998: 342). České země se v roce 1526 dobrovolně spojily s Rakouskem a Uhrami v personální unii na ochranu proti v té době se stupňujícímu tureckému nebezpečí. Nikdy se však svých práv na samostatnost nevzdaly. Koncem 18. století se začal stupňovat odpor k habsburské monarchii, neboť byla omezována česká práva. V roce 1784, za Josefa II., byla v celé rakousko-uherské říši zavedena jako úřední řeč němčina a zaváděna tvrdá centralizace. Rakouští Němci se v té době pokusili o germanizaci českých zemí², ale všechny jejich pokusy ztroskotaly, naopak se odpor proti Habsburkům začal vyhrocovat a české národní uvědomění vzrůstat. Češi se i po třistaletém svazku s habsburskou monarchií stále považovali za příslušníky českého království a českého jazyka, ani svých práv se vzdát nechtěli (John, 1994: 10). Nutno podotknout, že se životní osudy Čechů a Slováků i přes formální jednotu habsburské monarchie odehrávaly přece jen v rozdílných podmínkách. Za vlády Rudolfa II. v Čechách a Matyáše II. v Uhrách zde byli i dva panovníci, i když ze stejné dynastie. Stejně jako v českých zemích (do roku 1620), tak i v Uhrách si šlechta hlídala svá privilegia a nezávislost. Uherský sněm byl symbolem uherské samostatnosti (Kováč, 1998: 342).

Zvláštní význam v česko-slovenských vztazích má období utváření moderního českého a slovenského národa, jemuž se říká doba národního obrození. Formování těchto dvou národů probíhalo souběžně s ostatními národními hnutími v středoevropském prostoru (s Němci, Poláky, Maďary,

² Roku 1740 se Marie Terezie stala panovnicí v Čechách a na Moravě. Následovalo několik porážek ve válkách s Pruskem, jejichž důsledkem bylo odtržení průmyslového Slezska, které patřilo od období vlády Jana Lucemburského a Karla IV. k zemím české koruny (Janovský, 1991: 32).

Italy, Srby, Chorvaty atd.) (Kováč, 1998: 343). Žádný jiný národ si však neprošel tak obrovskými politickými, sociálními a kulturními změnami jako český národ (Masaryk, 1990: 21). Maďarský nacionalismus chtěl zlikvidovat slovenský nacionalismus a asimilovat Slováky, byl na to však příliš slabý. Dokázal ale zdeformovat jejich sociální strukturu a negativně poznamenat jejich kulturu. Málo vlivná a sociálně slabá vědecká a maloměstská inteligence byla v 19. století nositelem slovenské národní ideje a slovenský národ kromě výjimek splýval s lidovými vrstvami (Škvarna, 2007: 107).

U Slováků to byl vůbec první politický program, který se orientoval na národní společnost. Jak v českém, tak ve slovenském prostředí existovaly myšlenky nacionalismu, vyplývající z jejich historického vývoje. U Čechů to byla ustavičná konfrontace s německým etnikem a jeho ambicemi, u Slováků obrana před maďarským nacionalismem, který přicházel s vizí, že uherský stát je vlastně státem maďarským a nemaďarská etnika se v něm měla stát občany druhé kategorie. U Čechů i u Slováků šlo tedy o národně politický spor, který přispíval k utváření národní ideologie (Kováč, 1998: 344).

V první fázi národního hnutí převládaly ve střední Evropě Herderovy ideje. Johann Gottfried Herder jako první povýšil národ nad stát. Národ považoval za přirozený útvar, stát za umělý. Proto se podle něj musí státy podřizovat národním celkům (Škvarna, 2007: 24). Herder srovnává lidstvo a národy se stromem a s větvemi. Lidstvo je tedy strom a národy jsou větve. Lidstvo se projevuje v jednotlivých národech, které jsou částí celku, a na tom se zakládají práva jednotlivého národa (Masaryk, 1990: 78). V této době měla otázka, zda jsou Češi a Slováci jeden národ, nebo dva národy, svůj velký smysl. Avšak odpověď na ni nebyla, především na slovenské straně, jednoznačná. Pro teorii jednoho národa nasvědčovaly

vážné argumenty. Pokud je národ společenstvím jazyka a kultury, pak mezi Čechy a Slováky existovala v této oblasti blízkost (Kováč, 1998: 344). A protože se otázka jazyka ztotožňovala s otázkou národa, Slováci psali od konce 18. století dvěma různými spisovnými jazyky a zároveň se dělili na dvě skupiny. V evangelické části přetrvávaly představy o společném československém kmeni. Napomáhala tomu i skutečnost, že český národní život se začal až překvapivě úspěšně rozvíjet a vlasteneckým Slovákům poskytovat mravní a finanční pomoc. Katoličtí bernolákovci (Jan Hollý, Martin Hamuljak a další) se naopak hlásili k ideji slovenské národní svébytnosti (Škvarna, 2007: 23).

Situaci zkomplikovali Jan Kollár³ a Pavel Josef Šafařík⁴, když přišli v první polovině 19. století s novou ideou: ne Češi, ne Slováci, ne Čechoslováci, ale Slované. Slované jsou národem a Češi spolu se Slováky tvoří v tomto velkém národě jednu společnou československou větev. Kollár i Šafařík tak patří do národního hnutí českého i slovenského (Kováč, 1998: 345).

Oba se snažili odpovědět na to, jak aktivizovat a uspořádat Slovany, aby oslabili politickou převahu maďarské šlechty, eliminovali jejich maďarizační snahy a zabránili asimilační hrozbě ze strany sjednocujících se Němců. Politickou slabost středoevropských Slovanů chtěli překonávat

³ Jan Kollár, původem z Mošovců, které se nacházely v čistě slovenské oblasti, žil většinu svého života v maďarském prostředí v Pešti, kde působil v letech 1819 – 1849 jako farář zdejšího slovenského evangelického sboru. Kollárova osobnost je pevně zakotvena v česko-slovenské vzájemnosti a duchovní pospolitosti a svou ideou slovanské vzájemnosti pokládá základní kámen kulturně politických sjednocovacích snah slovanských národů své doby (Pražák, 2000: 54).

⁴ Pavel Josef Šafařík se narodil v Kobeliarovu. Po absolvování studií na lyceu v Kežmarku (1810-1814) a univerzitě v Jeně (1815-1817), působil jako vychovatel v Bratislavě (1817-1819). Poté působil jako ředitel a profesor na pravoslavném srbském gymnáziu v Novém Sadu (1819-1833). Odtud přešel roku 1833 do Prahy, kde zůstal až do konce svého života. Roku 1848 byl jmenován mimořádným profesorem srovnávací filologie na pražské univerzitě, ale přednášky nekonal a svého místa se vzdal ve prospěch F. L. Čelakovského (Havlíková, 2000: 141).

sblíživáním jejich duchovních aktivit. Zejména jejich zásluhou získala idea slovanské vzájemnosti svou ucelenou teoretickou podobu. Měla posílit sounáležitost a spolužití Slovanů jako jednoho národa. Jejím ideálem byla kultura, literární a duchovní jednota a spojení všech Slovanů (Škvarna, 2007: 24).

V knize *Slovanské starožitnosti* shromáždil Šafařík všechny dostupné údaje o slovanských kmenech, jejich dějinách a kultuře. Podobné zaměření má i jeho spis *Dějiny slovanské řeči a literatury podle všech nářečí* nebo *Slovanský národopis* (Bauer, 2007: 63).

P. J. Šafařík měl na J. Kollára velký vliv. Oba měli stejný filozofický a vědecký základ z Jeny, neboť i Šafařík byl právě před Kollárem v Jeně a podléhal tam stejným filozofickým a sociálním vlivům, kterým podléhal Kollár. Ještě k tomu byli oba ze Slovenska, tak je pochopitelné, že Kollár lpěl k Šafaříkovi, a že byl veden jeho vědeckými pracemi (Masaryk, 1990: 53).

Kollárovo všeslovanské dílo a myšlení vzniklo z tradice západního, tedy latinského duchovního okruhu. V základní rovině vymezovaly Kollárovo myšlení zásady společné všem proreformním sociálním teoriím první poloviny 19. století: pocit frustrace z neutěšené přítomnosti, její odmítání, představa nového, svobodného světa. Spolu s nimi byl přesvědčen, že pouze velký celek může být životaschopným a perspektivním. Malý útvar podle něj nebyl schopný naplňovat vyšší poslání a byl odsouzený k zániku. (Škvarna, 2007: 165). Kollárova vize o jediném slovanském národě je vlastně ohlas tehdejších snah o sjednocení německého národa, jak je Kollár poznal již v Jeně. Všeněmecký romantický nacionalismus mladé generace 20. let je u

Kollára v obou jeho dílech (Slávy dcera⁵, Vzájemnost) přeměněn v nacionalismus všeslovanský (Kollár, 1929: 35). Jenže v tomto přenesení byla vlastně logická chyba. Kollár viděl v tehdejší situaci Němců a Slovanů porovnání rázu negativního, tedy politické rozštěpení do různých státních útvarů. Neviděl však historické a kulturní rozdíly, které ani v jeho době nedovolovaly mluvit o jediném slovanském národě (Kollár, 1929: 35). Kollár dělá chybu, když přičítá všem Slovanům téměř stejné vlastnosti. Stejně nepřesně líčí vlastnosti Germánů. Mezi Germány a Slovany tak vytvořil naprostý rozdíl, který se přičí jeho základní filozofické ideji, humanitě. Kollár nebyl s to ideu národnostní a humanitní harmonicky spojit (Masaryk, 1990: 94).

Kollárovo pojetí národa se v základních rysech ztotožňovalo s Herderovým. Kollár se vedle Herdera stal jedním z nejvýznamnějších tvůrců a obhájců koncepce etnického národa (Škvarna, 2007: 167). Při tom je velmi důležité říci, že základem jeho slovanského cítění bylo poznání vzájemné jazykové příbuznosti. Slovanské jazyky vnímal citově a tušil, že toto jazykové příbuzenství musí být znamením hlubší jednoty (Kollár, 1929, 12). Jazyk považoval ve shodě s Herderem za vchod do chrámu národního ducha, který představoval další konstituční prvek svébytnosti národa, jeho zvláštnosti a neopakovatelnosti. Národní duch vytvářely vlastnosti, mravy, obyčeje, zvyky, charakter, tradice, dějiny apod. (Škvarna, 2007: 167). Jan Kollár chtěl vytvořit pro Slováky a pro

⁵ Kollárovo dílo Slávy dcera je rozsáhlá lyricko-epická skladba svou koncepcí a námětem ovlivněná Dantovou Božskou komedií. Ve své výsledné podobě má Slávy dcera pět zpěvů, které jsou sepsány formou sonetů, a předzpěv v časomíře. Epické jádro tvoří putování básníka po starých slovanských zemích za doprovodu Míny, ideální Slovanky, dcery bohyně Slávy, která má být Slovanům útěchou pro přítomnost i budoucnost. Básník cestuje od řeky Sály až po Dunaj, a když Mína umírá, podává básníkovi zprávy i z podsvětí. Části lyrické jsou věnovány přírodě a úvahám o Slovanech (Bauer, 2007: 66).

Čechy společný spisovný jazyk. Protože jeho reformní zásahy do obou jazyků nerespektovaly základní jazykové zákonitosti slovenštiny a češtiny, neměly naději na úspěch (Doruľa, 2000: 52). S kategorií národního jazyka a národního ducha Kollár spojil i další kategorii, národní kulturu, podle které si každý národ vytvářel vlastní a jedinečnou kulturu a duchovní hodnoty (Škvarna, 2007: 167).

Kollár jako první v Uhersku otevřeně nastolil i otázku státní vlasti a národní vlasti. Státní vlast viděl jako umělý výtvar, který přijímal chladně. Za národní vlast Slovanů považoval „Všeslávii“ (Škvarna, 2007: 170).

Kollár významně přispěl k emancipaci státoprávního myšlení slovanských národních hnutí. Jako první Slovan dokázal jasně a uceleně zdůvodnit a obhájit atributy etnického typu formujícího se moderního národa – národa, který se nemohl opřít o tradici vlastního státu, o staré privilegované či nové majetné vrstvy a rozvinutou tradiční vysokou kulturu ve vlastním jazyce (Škvarna, 2007: 171). I když byly Kollárovy myšlenky poněkud jednostranné, bylo dobře, že ukázal na slovanský svět, ideu slovanskou, vlastenectví, ale nejen slovanství jazykové, nýbrž i vytvoření slovanské vzdělanosti (Masaryk, 1990: 90).

Řešení přinesl v polovině 19. století Ľudovít Štúr a jeho spolupracovníci. Pozměnili Kollárovu ideu a chtěli s pomocí Ruska a pravoslaví zařadit Slováky do jakési panslavistické federace, přičemž přeceňovali Velkomoravskou říši a její domnělou, slovanskými apoštoly založenou pravoslavnou církev (Masaryk, 1990: 208).

Maďaři začali už od začátku 19. století prosazovat maďarštinu a pokoušeli se zavádět zákony, které by zvýhodňovaly maďarštinu před

ostatními jazyky v Uhrách. Na slovenské jazykové požadavky, zformulované v Slovenském prestolním prosbopisu⁶ roku 1842, reagovali Maďaři velmi tvrdými opatřeními, jimiž se dotkly Štúra osobně, neboť ho zbavily profesury na prešpurském lyceu. Slováci jim mohou čelit pouze tak, pokud se budou projevovat jako samostatný „svébytný“ národ v Uhrách. A mají-li být samostatným národem, musí mít i svůj spisovný jazyk (Kováč, 1998: 345).

Štúr roku 1843 uzákonil spisovnou slovenštinu a roku 1845 začal vydávat noviny, v nichž postupně zformuloval slovenský politický program. Slováci stačili definovat své požadavky dříve, než vypukla revoluce v březnu 1848. Právě tento politický program definitivně rozdělil Čechy a Slováky a vytvořil z nich dva rozdílné národy. Politické programy obou národů vyplynuly z rozdílného historického vývoje i z toho, že jazykově i kulturně blízké národy žily v odlišných částech habsburské monarchie a jejich politické požadavky nebyly shodné. Slováci nebyli součástí svatováclavské koruny a své požadavky museli prosazovat v rámci Uher (Kováč, 1998: 346).

Hlavním odpůrcem Štúrova činu se stal především Jan Kollár a jím vedení ortodoxní stoupenci češtiny nebo českoslovenštiny. Nepochopení Štúrova kroku vedlo k problémům v českém „obrozeneckém“ táboře, který ho téměř jednoznačně odmítl. Původní slovensko-slovenská roztržka se stala „roztržkou“ česko-slovenskou. Zajímavé je, že navenek se tento spor nejvíc projevoval jako spor Karla Havlíčka Borovského na straně české a Ľudovíta Štúra na straně slovenské. Tady někde začal

⁶ Mezi slovenské požadavky patřilo to, aby císař vzal pod ochranu slovenský jazyk, aby byl ustanoven zvláštní cenzor pro slovenské knihy, protože uherská cenzura slovenský tisk záměrně zdržovala. Dále se žádalo o zřízení katedry slovenského jazyka na univerzitě v Pešti, ochrana slovenských škol a také to, aby se církevní písemnosti nadále vedly latinsky, a nikoli maďarsky (Kováč, 1998: 106).

vznikat stereotyp postoje české veřejnosti vůči Slovákům – to jsou ti, kteří se izolují, kteří ruší jednotu (Kováč, 1998: 346).

Revoluce 1848 – 1849 svou romantickou euforií načas překryla nedorozumění i pocity disharmonie. Na Slovanském sjezdu však na českou nabídku vytvořit společný celek v rámci federalizované monarchie přišlo ze slovenské strany zdvořilé odmítnutí. Tento návrh podobně jako další pokus Františka Palackého předložený kroměřížskému sněmu⁷ dokumentuje včasný český zájem o česko-slovenskou státnost a zároveň slovenskou nepřipravenost na takové řešení (Kováč, 1998: 346). Po revoluci následovalo téměř půlstoletí malého odcizení. Byly tu však stále kultura a hlavně literatura, jež oba národy spojovaly (Kováč, 1998: 346).

Během 19. století charakterizoval slovenský vývoj znatelný dualismus. Modernizace a civilizační vzestup zasahovaly všechny vrstvy společnosti a regiony Slovenska. Na straně druhé slovenská kultura zaujímala k těmto modernizačním snahám selektivní, nezřídka až odmítavý postoj, před některými se uzavírala hlavně ze strachu před zintenzivněním národního útlaku. Tyto postoje však měly „disidentskou“ povahu a tím i malý dosah (Škvarna, 2007: 108).

Roku 1867 se monarchie po prohrané válce s Pruskem rozdělila na rakouskou a uherskou část. Habsburská říše se od té doby členila na dvě země oddělené řekou Litavou. Obě měly svou vládu a vlastní parlament, dokonce i své národní vojsko, jen některá ministerstva, osoba císaře a armáda byly společné (John, 1994: 10). Od té doby nastala ve

⁷ Za revoluce zasedal říšský sněm v moravské Kroměříži, v bezpečné vzdálenosti od vzbuřeneckých center. Český historik a politik František Palacký předložil sněmu návrh na federalizaci říše, podle kterého se měly spojit české země se Slovenskem do jednoho celku a vytvořit korunní zemi (Kováč, 1998: 120).

vzájemných česko-slovenských vztazích nová etapa. Dualismus oddělil českou společnost od slovenské také vnitrostátní hranicí. Existovala sice jedna monarchie, ale fakticky to byly dva státy s rozdílným vnitřním režimem. Hranice na Moravě už nebyla hranicí symbolickou. V podmínkách nastolených dualismem, se od sebe české země a Slovensko vzdalovaly. Politicky, ekonomicky, úrovní národního hnutí i jeho mohutností. Až do vyrovnání probíhaly společenské a kulturní procesy v české i slovenské společnosti téměř souběžně. Po vyrovnání se začalo projevovat očividné odchýlení, což také ovlivňovalo vzájemné česko-slovenské vztahy. Česko-slovenská vzájemnost se stala na dlouhá léta prakticky záležitostí kultury, hlavně literatury (Kováč, 1998: 346).

Dualismus od sebe sice oba národy oddělil, ale na druhou stranu zde začala výhledově působit tendence k jejich novému sblížení. Momentálně rozdílné politické zájmy nemohly úplně odstranit budoucí společné zájmy. Dualismus byl totiž pro Čechy i pro Slováky nevýhodný a perspektivně znamenal pro oba národy hrozbu. Růst německého i maďarského nacionalismu postavil před slovenskou i českou společnost otázku spolenectví. Oba národy se tedy staly přirozenými spojenci proti dualismu i proti agresivnímu, mocenskému nacionalismu (Kováč, 1998: 347).

Tendence k sblížení Čechů a Slováků se výrazněji projevila teprve koncem 19. století, kdy již působil v habsburské monarchii další činitel nepříznivý pro slovenskou i českou společnost (Kováč, 1998: 348). Roku 1897 podepsalo Německo s Rakouskem dvojspolkovou smlouvu (Rapport, 2011: 366). Tato smlouva se postupně stala nástrojem německého pronikání do střední a jihovýchodní Evropy a samo Rakousko-Uhersko se stávalo stále více sférou vlivu silnějšího německého spojence. Za této situace vznikly vnější podmínky pro

postupné sblížení Čechů a Slováků a pro vznik nové etapy česko-slovenské vzájemnosti (Kováč, 1998: 348).

Do tohoto stadia se zařadil svou činností i slovenský spolek v Praze Detvan, založený roku 1882. Tento spolek představoval do roku 1914 pouze hrstku slovenských studentů, avšak pro česko-slovenské sblížení měl svůj podíl na formování nové etapy česko-slovenské vzájemnosti (Kováč, 1998: 348). S Detvanem je úzce spojeno vydávání Hlasu (1898), časopisu mladé slovenské inteligence. V pozadí vzniku časopisu stál i profesor T. G. Masaryk, který měl na mladou slovenskou inteligenci silný vliv. Hlasisté se orientovali na velmi intenzivní česko-slovenskou spolupráci a vzájemnost, která se v první etapě chápala především literárně, později se stále zřetelněji jevila jako perspektivní program politické jednoty při respektování jazykové rozdílnosti.⁸ Detvan hrál významnou úlohu při vzniku a činnosti Československé jednoty, jejíž stanovy byly oficiálně schváleny až roku 1896. Vznikla jako reakce na vzrůstající nacionalismus v Rakousko-Uhersku a jejím původním úkolem bylo chránit český národ a jazyk v okrajových oblastech Čech, tedy v českém pohraničí a hlavně na Moravě. Brzy však začala svou pozornost obracet také na Slovensko a lze říci, že pomoc Slovákům se postupně stávala hlavním smyslem činnosti spolku (Kováč, 1998: 349).

Přes veškeré disproporce a přes vzájemné ochlazení vztahů žilo na české straně přesvědčení, že Slováci jsou nadále součástí českého nebo československého národa. Na Slovensku sice někteří jednotlivci tento názor také sdíleli, národní hnutí se svým politickým a kulturním programem však už bylo někde jinde (Kováč, 1998: 349).

⁸ Co bychom měli vědět o historii česko-slovenských vztahů, dostupné na: <http://www.cesi.sk/txt/maj3.htm>, 5.3.2012.

Koncem 19. století byla už idea československého národa jako jednotného kulturního etnika s jedním jazykem neaktuální. Nová vlna vzájemnosti tedy směřovala spíše k politické spolupráci, k zformulování ideje politické jednoty při respektování jazykové rozdílnosti. V takovém chápání slovenské otázky dospěl nejdál T. G. Masaryk a jeho realistická strana (Kováč, 1998: 350). O tom se však budu podrobněji zmiňovat až v následující kapitole, která bude zaměřena na T. G. Masaryka a jeho koncepci čechoslovakismu.

V srpnu 1905 se sešel v Hodoníně První sjezd přátel Slovače. Uherská vláda na něj reagovala velmi podrážděně. Mezníkem se staly krvavé události v Černové roku 1907. Česká veřejnost reagovala na surovost maďarských četníků velmi rozhodně. Přes 700 místních odborů Jednoty zorganizovalo protestní shromáždění. Ozvali se čeští poslanci na říšské radě ve Vídni a protestovaly i noviny. Andrej Hlinka se stal hrdinou české mládeže.⁹ Roku 1908 Hlinka před bratislavským soudem prohlásil: „Ať se to našim maďarským bratřím líbí, nebo nelíbí, přece zůstane věčně pravdou, že my, Slováci, jsme s Čechy jedno plemeno, jedna kultura, jeden národ“ (Kováč, 1998: 351).

Jako výsledek těchto činností se začaly od roku 1908 každoročně až do první světové války pořádat v Luhačovicích česko-slovenské sjezdy. Zprvu na nich hrála důležitou úlohu kultura a literární vzájemnost, brzy však hrály větší roli otázky hospodářství a politiky. Přelom v tomto směru znamenal rok 1911. Ze slovenské strany přišli na setkání i

⁹ Co bychom měli vědět o historii česko-slovenských vztahů, dostupné na: <http://www.cesi.sk/txt/maj3.htm>, 5.3.2012.

„Martinčané“¹⁰ a z české strany někteří hospodářští činitelé. Toho roku přijala Československá jednota oficiální postoj, v němž uznala spisovnou slovenštinu (Kováč, 1998: 352).

Vypuknutí války v roce 1914 znamenalo pro dosavadní českou politiku tzv. austroslavismu (tj. rozvoje slovanských národů v rámci monarchie) katastrofu. Vznikla zcela nová situace, neboť ve všech válčících státech se zdvihla vlna nacionalismu a šovinismu. V mnohonárodnostním Rakousko-Uhersku nebyl však nacionalismus a šovinismus namířen jen proti nepřátelským státům, ale především německý nacionalismus se zaměřoval na zúctování s protivníky uvnitř monarchie, v první řadě s českými politiky (Toms, 1992: 7). Došlo také ke zhoršení jazykových práv českého národa. Ve všech státních úřadech ve vnitřním úřadování byla opět zavedena pouze němčina. České učebnice podléhaly nelítostné cenzuře (Toms, 1992: 8).

V českém prostředí se objevovaly různé názory na další postup vůči monarchii. Nejreálnějším z nich se však ukázal program, který v průběhu války vyslovil profesor filozofie na pražské univerzitě a poslanec vídeňského parlamentu T. G. Masaryk (Janovský, 1994: 4).

Z obtížné situace tehdejší Evropy, kde se formovaly dva nepřátelské bloky (Trojspolek x Dohoda), vznikla mezi Čechy a Slováky nová etapa úzkých dotyků, předehra zápasu o společný československý stát (Kováč, 1998: 352).

¹⁰ Centrum slovenského hnutí bylo v Turčianském Sv. Martině kolem Slovenské národní strany, jediné politické představitelky Slováků. Po smrti Viliama Paulinyho-Tótha (1877) se jejím předsedou stal advokát Pavol Mudroň (1835 – 1914) (Kováč, 1998: 145).

3. T. G. Masaryk a jeho koncepce čechoslovákismu

Tato část práce bude zaměřena především na období první světové války, kdy se na scéně objevuje T. G. Masaryk s jeho koncepcí čechoslovákismu. Jeho motivy byly čistě pragmatické, neboť se na území Českých zemí nacházelo příliš mnoho Němců a Češi měli jen málo šancí na samostatnou existenci. Česko se proto mělo politicky spojit se Slovenskem, které by vyvážilo početnou německou menšinu.

Tomáš Garrigue Masaryk vycházel z kritiky českého historického státního práva. V první řadě chápal politiku „realisticky“ jako politiku možného, jako proces, v němž je třeba dosahovat drobných, reálných cílů. Nicméně dosažení historického práva nebylo v dané vnitřní i mezinárodní situaci možné. Druhý závažný moment spočíval v samotné povaze historického práva. Dosažení české státnosti za podmínek, že každý třetí občan státu je Němec a je tedy v zásadě proti takovému historickému právu, za podmínek, kdy bylo české území ze tří stran obklopeno německým živlem, to určitě nebyla žádná světlá perspektiva. A právě zde vstupuje do Masarykových politických úvah slovenská otázka. Slovensko by znamenalo otevření českého prostoru směrem na východ a slovenské etnikum mohlo vyvážit německé obyvatelstvo v zemích české koruny. Tak by se dalo shrnout východisko T. G. Masaryka, který byl po otci Slovák a vlastní volbou Čech (Kováč, 1998: 350 – 351).

Když Masaryk přišel do Prahy, scházel se s profesory v hotelu de Saxe. Zatímco on zastával názor, že se Češi musí politicky spojit se Slováky, tak ti druzí (Rezek, Goll, Ott, Randa) se drželi historického státního práva. Tvrdili tedy, že český stát jsou jen historické země, tedy Čechy, Morava a Slezsko. Slovenska se zříkali. Proto byl Masaryk proti výlučnému historismu (Čapek, 1969: 102). Historické právo nikdy

neodmítal, ale slučoval ho s právem přirozeným, protože je za první demokratičtější – právo není zděděná výsada, ale nárok každého národa i každého člověka na svůj život; a za druhé mu šlo o Slovensko – podle historického státního práva bychom museli Slovensko nechat Maďarům. Mladočeši se správně ve svých počátcích dovolávali práva přirozeného vedle historického. Tehdy byli i u nás slovakofilové jako Adolf Heyduk a jiní, bylo to vědomí národní jednoty nebo bratrství, ale byla to více literatura než politika. Připomeňme si Jana Kollára, kterému stačila nezávislost národní a kulturní, o politické samostatnosti se jemu a jeho vrstevníkům nesnilo (Čapek, 1969: 103).

Češi mají historické právo na samostatnost českých zemí (Čech, Moravy, Slezska), mají právo na samostatnost státu jimi vytvořeného. Mimo to mají přirozené a historické právo na přičlenění Slovenska surově potlačeného Maďary. Slovensko, tvořící jádro velkomoravské říše, bylo Maďary odtrženo v 10. století, později bylo nakrátko se svými soukmenovci politicky spojeno, chvíli bylo samostatné. Kulturně Slováci zůstali stále v úzkém spojení s Čechy. Maďaři kulturně záviseli na Slovácích. Spojení Čechů a Slováků je tudíž požadavek legitimní (Masaryk, 1994: 150).

Podobné úvahy přivedly Masaryka na Slovensko a stály v pozadí jeho zájmu o slovenskou otázku, v čemž daleko předběhl ostatní české politiky. Jako realista věděl, že česko-slovenskou vzájemnost a spolupráci je nutno budovat postupně, a proto se vyhnul formulování programu společné státnosti a jakýmkoli nereálným představám. Vyvaroval se také vědecké formulaci svého chápání česko-slovenské jednoty. Nebyl to pro něho vědecký, ale praktický problém (Kováč, 1998: 351).

Idea politického čechoslovakismu tak vzniká postupně a tak nějak skrytě. Navenek se stále projevuje kulturní spolupráce a kulturní vzájemnost. V této vzájemnosti však už silně zaznívá tón, který je i v pozadí politické spolupráce: Češi a Slováci se vzájemně potřebují. Slováci potřebovali českou pomoc, ale také Češi potřebovali Slovensko (Kováč, 1998: 351).

V tomto období už česko-slovenská vzájemnost nezůstávala uzavřena v kruhu vlastenecké inteligence, ale zasáhla široké vrstvy obyvatelstva, včetně selského lidu, což byla kromě nových okolností i zásluha Pavla Blaha (Kováč, 1998: 351).

Vypuknutí války zastihlo T. G. Masaryka v Sasku, kde zažil německou mobilizaci i vzednutí německého šovinismu proti Dohodě, zejména Francouzům a Britům, i Rusku a Slovanům. Vrátil se do Prahy a v časopise Naše doba publikoval 20. srpna 1914 článek „Válka“, ve kterém za hlavní příčinu války označil vyhrocené rozpory Velké Británie s Německem, které usiluje o světovou nadvládu, což ohrozilo zájmy Velké Británie i ostatních dohodových států. Při porovnávání síly obou nepřátelských bloků dospěl k závěru, že převaha je na straně Dohody, a předvídal politické a společenské změny v poválečném světě (Prokš, 1998: 17). Masaryk předpokládal, že zvítězí dohodové velmoci a chtěl toho využít pro boj českého národa o samostatnost. Byl přesvědčen, že se Rakousko-Uhersko rozpadne a z jeho trosk vzniknou nové demokratické státy (Prokš, 1998: 17).

Tomáš Garrigue Masaryk odcestoval v prosinci 1914 na Západ, kde zahájil odboj proti Rakousko-Uhersku. Při shromáždění 500. výročí upálení Jana Husa 4. července 1915 v Curychu a dva dny poté v Ženevě poprvé veřejně vyslovil požadavek rozbít rakousko-uherskou monarchii a

přeměnit ji na několik národních států. Dva měsíce před tím však již zaslal britskému ministru zahraničních věcí podrobný návrh, nazvaný „Nezávislé Čechy“, v němž uvažoval také o Slovensku jako o součásti tohoto státu (Janovský, 1994: 4).

V září 1915 vznikl ve Švýcarsku Český zahraniční komitét v čele s Masarykem. V něm projevil politickou iniciativu a mimořádnou aktivitu Edvard Beneš. Počátkem roku 1916 přesídlili Masaryk s Benešem do Francie, kde se sblížili se Slovákem Milanem Rastislavem Štefánikem. Z jejich společného snažení byla v únoru 1916 ustavena v Paříži Národní rada československá (Janovský, 1994: 4). Jejím předsedou byl Tomáš Garrigue Masaryk, místopředsedou Josef Dürich, generálním tajemníkem Edvard Beneš a zástupcem Slováků Milan Rastislav Štefánik (Toms, 1992: 14). Propagačním orgánem Národní rady československé se stal čtrnáctideník Československá samostatnost. Od října 1916 vysvětloval Masaryk své názory o nezbytnosti svobody a sebeurčení všech národů v časopise Nová Evropa, vydávaného v angličtině v Londýně (Janovský, 1994: 4). Československá národní rada chtěla úmyslně získávat veřejnost a vlády dohodových států pro rozbití Rakousko-Uherska a vytvoření československého státu. Vystupovala jako zahraniční reprezentant českého a slovenského národa, jenž byl ovšem považován jak Masarykem, tak Benešem a Štefánikem za jednotný „národ československý“ (Galandauer, 1988: 18). Československá národní rada se opírala o Čechy a Slováky v zahraničí. Až do roku 1916 bylo hnutí těchto krajanů rozhodujícím faktorem v šíření názoru o potřebě rozbít Rakousko-Uhersko a poskytnout samostatnost Čechům a Slovákům v jejich vlasti. Důkazem toho je dohoda uzavřená mezi organizacemi „amerických“ Čechů a „amerických“ Slováků v říjnu 1915 v Clevelandu. Tato dohoda navrhovala spojení Čechů a Slováků v jednom společném federativním svazku (Janovský, 1994: 4).

S pokračující válkou sílila v Čechách a na Moravě averze vůči Rakousko-Uhersku. Od jara 1915 se protirakouští čeští politikové sdružovali v odbojové skupině, která se po válce označovala jako Mafie. O její organizaci se nejprve staral Edvard Beneš a po jeho odchodu do ciziny řídil činnost Mafie Přemysl Šámal. Činiteli domácího odboje byly desítky dalších českých politiků, mezi nimiž patřili k nejvýznamnějším Karel Kramář a Alois Rašín (Janovský, 1994: 5). V protirakousko-uherský odpor přerůstaly i protesty prostých lidí proti válce, neboť především jim válka přinášela hlad a strádání. Roku 1918 došlo k několika vzpourám českých a slovenských vojáků odmítajících poslušnost rakousko-uherské armádě (Janovský, 1994: 5).

Poslední měsíce první světové války strávil Masaryk v USA, kde konečně dosahuje cíle, který si od počátku své emigrace kladl: souhlas dohodových mocností se vznikem samostatného československého státu (Galandauer, 1988: 28).

4. Praktická analýza vývoje a role čechoslovakismu v období 1918-1992

Následující část práce bude věnována analýze vývoje a politické role čechoslovakismu v politické realitě v období 1918 – 1992 (v jednotlivých kapitolách budou analyzována období 1918 - 1938/9; 1939 - 1945; 1945 - 1948; 1948 - 1968; 1968 - 1989; 1989 - 1992). Po vzniku ČSR se stal čechoslovakismus státní doktrínou, která byla zakotvena v ústavě z roku 1920. Čechoslovakismus se však postupně stal překážkou pro dovršení slovenské národní seberealizace. Odpůrci čechoslovakismu v období první československé republiky byli nejen např. komunisté, ale především slovenští autonomisté (zejména HSL'S). Neúspěšné prosazení čechoslovakismu v politické realitě pak bylo jedním z hlavních důvodů,

který stál za prvním rozpadem československého státu na konci 30. let. Ani po válce se oslabený politický koncept čechoslovakismu nepodařilo v politické realitě úspěšně prosadit. Proces jeho postupného oslabování byl de facto završen roku 1968 ústavním zákonem o československé federaci, který i v ústavně-právní rovině oficiálně uznával existenci dvou oddělených a samostatných národů uvnitř československého státu. Ani po roce 1989 čechoslovakismus zcela nezmizel z politické debaty a neztratil politický význam. Role a účel čechoslovakismu v tomto období ale byl již zcela odlišný nežli v dobách vzniku samotného československého státu. Po roce 1989 se čechoslovakismus stal politickým nástrojem zejména slovenských politických elit a působil spíše proti existenci společného státu.

4.1 Československo, 1918 – 1938/9

Tato kapitola se věnuje analýze vývoje a politické roli čechoslovakismu v politické realitě v období 1918 – 1938/9. Po vzniku Československé republiky se stal čechoslovakismus státní doktrínou, která byla dokonce zakotvena v ústavě z roku 1920. Čechoslovakismus se však postupně stal překážkou pro dovršení slovenské národní seberealizace. Neúspěšné prosazení čechoslovakismu v politické realitě pak bylo jedním z hlavních důvodů prvního rozpadu československého státu.

6. ledna 1918, na svátek Tří králů, se v Praze sešli poslanci českého zemského sněmu a přijali Tříkrálovou deklaraci, jež veřejně prohlásila požadavek sebeurčení národů žijících v Rakousko-Uhersku (Janovský, 1994: 10). Dne 13. července 1918 se v Praze ustavil Národní výbor československý v čele s Karlem Kramářem jako politický orgán, který měl převzít moc v Čechách a na Moravě po válečné prohře Rakousko-Uherska (Janovský, 1994: 10). Obdobná hnutí vznikla na jaře

1918 i na Slovensku. Dělnické shromáždění v Liptovském Mikuláši 1. května 1918 požadovalo uznání práva na sebeurčení pro tzv. uherskou větev československého kmene. 24. května 1918 v Martině se pak vyjádřili představitelé slovenských politiků pro vytvoření československého státu (Janovský, 1994: 10). O slovenské větvi jednotného československého národa hovořila Martinská deklarace z 30. října 1918, kterou se slovenští politici přihlásili k budování společného státu Čechů a Slováků (Toms, 1992: 50).

O spojení Slováků s Čechy v novém státě uzavřeli dohodu 30. května téhož roku v Pittsburghu zástupci slovenských a českých krajanských organizací s T. G. Masarykem. Tato dohoda uváděla, že ve společném státě budou mít Slováci vlastní vládu, sněm a úřady. Zároveň však stanovila, že podrobná nařízení o založení československého státu se ponechávají až na rozhodnutí představitelů Čechů a Slováků v novém státě (Janovský, 1994: 10).

18. října 1918 předal Masaryk vládě USA prohlášení o nezávislosti československého národa. Tento dokument, nazývaný Washingtonská deklarace, urychlil rozhodnutí amerického prezidenta Woodrova Wilsona přijmout rakosuko-uherskou nabídku na uzavření příměří, avšak za podmínky, že bude poskytnuta svoboda národům, které v monarchii žily. Rakousko-uherská vláda odpověděla americké vládě 27. října 1918, podmínku pro jednání o zastavení válečných operací přijala (Janovský, 1994: 10).

Dne 28. října 1918, na základě práva národů na sebeurčení, tedy povstal z trosek rakousko-uherské monarchie nový samostatný stát, Republika československá. Vznikl cílevědomou činností a několikaletou usilovnou prací československého zahraničního odboje, vedeného T. G. Masarykem, E. Benešem a M. R. Štefánikem. Podporovaly jej české a

slovenské krajanské organizace v USA a v dalších státech a zpočátku jen skrytě složky protirakouského odboje v českých zemích. Snažení československého státu, od samého začátku první světové války, výrazně podporovaly československé legie, sestavované v zahraničí z českých i ze slovenských dobrovolníků (John, 1994: 9).

Během války existovala poptávka po Československu z obou stran. Slováky tlačilo rakousko-maďarské vyrovnání z roku 1867 a jeho důsledky, když částečnou samosprávu získali pouze Chorvati, uznání za národ proto, aby se znemožnil jednotný postup uherských Slovanů. Problematika ostatních národů byla vyřešena národnostním zákonem z roku 1868 jako etnické skupiny uherského národa. V roce 1883 vznikl Hornouherský vzdělávací spolek, jenž různými způsoby rozvíjel maďarizaci, která byla mnohem intenzivnější než germanizace v Čechách. Čechy zase neuspokojovalo vyřešení jejich národnostní otázky, když po vyhlášení německého císařství bylo na spadnutí i rakousko-české vyrovnání, které se mělo stát překážkou dalšího sjednocování Němců a tím i pruských ambic. Řešení národnostní otázky se ale nakonec odložilo. Až Československo jim umělo poskytnout to postavení, které jim na základě tradic vlastního státu podle tehdejší reprezentace patřilo (Pitorák, 2003: 20).

V roce 1918 byla tedy ideologie čechoslovakismu účinným nástrojem na vznik republiky. Zatímco Čechům Slováci pomohli zvětšit početnou převahu nad německým živlem, Slováci by pravděpodobně jako samostatný národ zůstali začlenění v rámci Uherska i po válce. Vždyť přece vždy byli součástí Uherska a velmoci by do vnitřních záležitostí Uherska nezasahovaly. Zároveň Slováci jako jediná menšina v Uhersku neměli příslušníky svého národa za hranicemi země. Maďaři se však Slovenska nevzdali lehce. Zde je třeba připomenout důležitou úlohu

československých legií při osvobození Slovenska, když se tuhé boje s Maďarskem a Polskem vedly ještě v roce 1919. Slovensko muselo být dobyté (Pitorák, 2003: 21).

Vznik Československa v roce 1918 znamenal pro Slováky osvobození, tak se ho i velká většina z nich naučila vnímat. Z postavení utlačovaného národa se doslova ze dne na den stali složkou státotvorného národa (Škvarna, 2007: 108).

V druhé polovině války dohodové státy už vesměs souhlasily s právem Čechů a Slováků na vlastní samostatný stát. Postupně uznaly československý zahraniční odboj za oficiálního představitele plánovaného československého státu a československé zahraniční legie za regulérní příslušníky dohodových armád. Československo tak mohlo v zahraničí už za války vystupovat jako spojenecký stát bez ohledu na skutečnost, že jeho dosud ani přesně nevymezené území bylo zatím součástí Rakousko-Uherska. Další zvláštností bylo, že i valná většina jeho budoucích obyvatel dlouho o snahách československého zahraničního odboje mnoho nevěděla a jejich do rakousko-uherské armády povolaná část dokonce bojovala na druhé straně, tedy proti Rusku a Itálii a zpočátku i proti Srbsku. V tomto směru byl vznikající stát opravdu kuriozitou nemající doposud obdoby. (John, 1994: 9).

Zakladatelům a budovatelům československého státu neušlo, že po zaniklé monarchii zdědí velmi nesnadně řešitelnou národnostní otázku. Už v prvních úvahách o zřízení samostatného československého státu bylo představitelům československého zahraničního odboje jasné, že jeho zamýšlené složení musí vykazovat co největší slovanskou většinu, jinak by vykazoval téměř polovinu jinonárodních menšin (John, 1994: 58).

Již v prvních jednáních československého zahraničního odboje s dohodovými představiteli se T. G. Masaryk, E. Beneš a Slovák M. R. Štefánik přiklonili k teoreticky zdánlivě plně oprávněnému spojení po tisíciletí odděleně žijících, ale jazykem si neobyčejně blízkých Čechů a Slováků. Respektive i slovanských Podkarpatorusů, ti však nebyli součástí československého národa. Tento tzv. československý národ měl jednak svým poněkud větším počtem získat uspokojivější právo k převzetí vedoucí role v československém státě, kde měla žít i řada dalších národností¹¹ a současně svým zvětšením i lépe odolat případným budoucím německým a maďarským snahám o opětovné porobení. V plánovaném československém státě, ve kterém pětinu jeho budoucího obyvatelstva tvořili sudetští Němci, bylo Slovensko velmi potřebné. Navíc se začlenění Slováků do československého národa považovalo za jejich záchranu, protože bez opření o zhruba 3x silnější Čechy by sotva získali jinak a jinde nejvhodnější podmínky pro vzrůst národního uvědomění¹² (John, 1994: 58).

To, že k podobnému logickému spojení jazykově velmi blízkých Čechů a Slováků nedošlo již dříve, vysvětlovali M. R. Štefánik a T. G. Masaryk jako přirozený důsledek maďarského panství nad Slovenskem,

¹¹ Podle seznamu obyvatelstva z roku 1930 byla Československá republika v roce 1930 tvořena z 50,5% Čechy, 15,6% Slováci, z 22,5% Němci, z 4,9% Maďary, z 3,9% Ukrajinci a z 0,7% Poláci (John, 1994: 57).

¹² Nový československý stát měl hranice, jaké nenacházely na světě obdoby. Vlivem sousedství s řadou zemí, s pohraničním ovlivněním pestrým národnostním složením, byla jeho vojensko-strategická poloha naprosto neúnosná. Hranice přespříliš protažené ve směru západ-východ do délky téměř 1000 km dosahovaly ve směru sever-jih průměrné šířky jen kolem 140 km. Největší, zhruba 270 km byla tato šířka v Čechách, ale na středním Slovensku už jen nepatrně přesahovala 90 km a na Podkarpatské Rusi dokonce 40 km (John, 1994: 55). Neúměrně dlouhý a nápadně úzký útvar československého státu znamenal i mnoho sousedů, z nichž všichni, až na Rumunsko hraničí s ČSR na nejkratším úseku na nejbližší periferii, se cítili vznikem Československa poškozeni, protože do svých hranic zahrnovalo jejich národnostní menšiny. ČSR hraničila na 1545 km s Německem, na 984 km s Polskem, na 832 km s Maďarskem, na 558 km s Rakouskem a na 201 km s Rumunskem (John, 1994: 55).

kteřé drasticky omezovalo styky s Čechy a uplatňovalo tvrdou maďarizaci. Druhotný vliv přisuzovali přitom přílišnému lpení velké části Slováků na římskokatolické, vesměs maďarofilsky orientované církvi (John, 1994: 59).

Teorie čechoslovakismu, za první republiky teorie státní, předpokládala, že k určitému splynutí v oficiálně jednotný, ale své specifické zvláštnosti obou kmenů si nadále udržující „československý národ“ dojde zcela analogicky podle příkladů v ostatních evropských zemích. Soužití ve společném státě mělo zajistit postupné vyrovnávání rozdílů v kulturním a ekonomickém vývoji (John, 1994: 59).

Na základě výše uvedených úvah využili T. G. Masaryk, E. Beneš a M. R. Štefánik možnosti teoreticky přípustného spojení dvou velmi blízkých národů a začali brzy v zahraničním odboji i na mezinárodním fóru zásadně používat termínu „československý národ“ i když účast Slováků, nehledě na jejich americké krajany, byla v tomto odboji zatím jen ojedinělá. Je přitom třeba zdůraznit, že navržené spojení obou národů v jeden bylo Dohodou uznáváno bez námitek a dokonce ani na nepřátelské straně se neobjevily závažnější objektivní výhrady (John: 1994: 59).

Podstatné bylo akceptování společného státu, a tím vytvoření jednotného politického národa. Tyto kalkulace však vycházely z ne zcela realistické analýzy skutečného stavu slovenské společnosti a míry jejího národního uvědomění (Kováč, 1998: 173).

Prosazování čechoslovakismu nelze považovat za záměr odsunout slovenštinu i slovenskou svébytnost na vedlejší kolej a co nejdříve je nahradit spisovnou češtinou a všeobecným zaváděním české kultury. Oba jazyky měly být a také byly po celou dobu trvání první republiky

zcela rovnoprávné (John, 1994: 60). Slovenská kultura, která byla v posledních desetiletích maďarského panství prakticky před zánikem, se začala rozvíjet teprve ve společném československém státě. Argument zastánců čechoslovakismu, že Češi a Slováci, z mezinárodního hlediska považováni za Čechoslováky, se mohou navzájem mnohem snadněji dorozumět, než různé druhy Němců, Francouzů, Rusů či Britů, bylo možné stěží vyvrátit. Zastánci čechoslovakismu v diskusích s počátku jen velmi slabou opozicí dokázali, že nekriticky vyhledávané a přehnaně zdůrazňované odlišnosti mezi kulturami Čechů a Slováků jsou nepodstatné a mohou být ve velmi krátké době společným soužitím přirozeným a nenásilným vývojem překonány (John, 1994: 60).

4.1.1 Názory na soužití Čechů a Slováků

V zásadě však existovaly čtyři skupiny názorů na soužití Čechů a Slováků. Prvním byla velkočeská koncepce, která chápala vznikající Československo jako pokračování Českého státu, přičemž Slováci nebyli bráni na zřetel jako národ. Šlo o radikální koncepci, která měla svůj odraz i v Maďarsku, v představě velkého Uherska, jehož součástí má být Slovensko. Druhá koncepce představovala politický čechoslovakismus, pro který existoval jeden československý národ a na Slovensku měl zastánce hlavně v Agrární straně. Odmítali autonomii nebo samosprávu Slovenska, pociťovali ji jako ohrožení státní jednoty, tak potřebné ve složité zahraničně-politické situaci. Třetí je zdůrazňování politické jednoty Čechů a Slováků, které zastávali především mladí agráři. Čtvrtá koncepce byla autonomistická a zastávala ji Lidová strana, přesvědčená od roku 1919 – 1920 o nevyhnutelnosti politické autonomie (Lipták, 2000: 128 – 136).

4.1.2 Odpor vůči čechoslovakismu

Podvědomý, zprvu se jen málo uplatňující, slovenský odpor proti čechoslovakismu pramenil z dob maďarizace. Maďaři tehdy odštěpné snahy Slováků odpoutat se od doposud používané církevní a nakonec i literární češtiny podporovali ve snaze zabránit stykům s Čechy, v jejichž národní aktivitě právem viděli nebezpečí při jejím rozšiřování na Slovensko (John, 1994: 60).

Po roce 1918 se část slovenské veřejnosti ztotožnila s protičeským odporem. Mnoho problémů způsobila asynchronnost vývoje českých zemí a Slovenska. V Československu se spojily dva jazykově velmi blízké národy, ale mentálně, hospodářsky a kulturně rozdělené země¹³ (Škvarna, 2007: 109). Ve 30. letech 20. století však už Slováci měli přirozenou sociální strukturu a občanské sebevědomí. Tento fakt je však nevedl ke spokojenosti se svým státoprávním postavením, ale naopak. Slováci reagují na nerovnost a touží po naplnění pocitu národní svobody a státnosti (Škvarna, 2007: 109).

Československo vznikalo s tím, že se po čase transformuje na stát dvou rovnocenných národů, a to základní ideje ČSR odporuje, neboť teorie čechoslovakismu předpokládala, že vznikne jeden „československý národ“. Proto byla i po letech neochota vládnoucích politických elit transformovat „československý“ národ na národ český a slovenský, co u části slovenských politiků budilo nevoli a radikalizovalo je. Odlišný přístup k národnostní otázce se projevoval v nárůstu volebních preferencí

¹³ Slováci žili tisíce let pod nadvládou Maďarů a v důsledku toho v roce 1918 ve slovenské společnosti skoro neexistovala vyšší nebo střední třída, inteligence ani vlastní kultura (Stein, 2000: 40). V roce 1918 připadaly na České země (Čechy, Moravu a Slezsko) čtyři pětiny veškerého průmyslu rakousko-uherského státu; Slovensko bylo rozvinuté daleko méně. Bylo spíše oblastí zemědělskou s méně úrodnou půdou (Stein, 2000: 39).

nacionalistických stran na Slovensku, především Hlinkovy slovenské lidové strany. Pro příklad úplně pokřiveného vidění stačí uvést citát z dob Slovenské republiky (14. březen 1939 – 4. duben 1944): „Andrej Hlinka s odporem pozoroval činy českých lidí, kteří ve jméne osvěty a pokroku přinášeli na Slovensko mravní rozklad, a s celou energií svého bojového ducha vystoupil na obranu slovenských a křesťanských tradic svého národa“ (Hrušovský, 1940: 384). Už v roce 1919 vycestoval Hlinka do Paříže, kde se obrátil na ještě stále jednající mocnosti se stížností, že Češi nedodržují Pittsburghské dohody. Přišlo se však na to, že měl falešný pas, proto byl z Francie vyhoštěn, doma byl zbaven imunity, byl internován, ale neodsouzen a po půl roce propuštěn (Pithart – Příhoda – Otáhal, 1991: 353 – 354). Právě na Pittsburghské dohody se později odvolávala Hlinkova lidová strana při prosazování autonomie. Že to byla strategie úspěšná, svědčí i to, že v roce 1935 získala téměř polovinu slovenských hlasů (Pithart – Příhoda – Otáhal, 1991: 612).

Nesoulad vyvolávaly také velké rozdíly v duchovním založení a životním stylu obou národů. Mnoho Čechů projevovalo málo citlivosti pro tradicionalismus většiny Slováků, jejich náboženské založení, zvyky, emotivitu apod. Tyto i další disharmonie doprovázely celé meziválečné Československo (Škvarna, 2007: 111).

Důležité pro vývoj ČSR byly i mezinárodní politická prostředí, revizionistické snahy Maďarska a Polska, nespokojenost především německé menšiny, jejíž Sudetoněmecká strana získala ve volbách roku 1935 nejvíce hlasů. To vše utvrzovalo vládnoucí kruhy v potřebě neustoupit od hlavní ideologie státu – čechoslovakismu, protože revize čechoslovakismu by mohla ČSR oslabit, a to si za dané situace nemohli dovolit. Vláda byla nucena jednat s německou menšinou, protože za nimi stálo silné hitlerovské Německo (Pitorák, 2003: 22).

Můžeme se jen dohadovat, zda by se za lepších zahraničně-politických podmínek dokázaly národy Čechů a Slováků v rámci ČSR vyrovnat a nevznikla by tak jistá trpkost a nedůvěra, které později hrály úlohu na obou stranách (Pitorák, 2003: 22).

Poté přišel nešťastný rok 1938, obrovské trauma nejen pro Čechy, kterým se rozpadl stát, kde byli státotvorným národem. K tomu se ještě přidala prosazovaná autonomie Slovenska a rok na to se okupované Česko-Slovensko rozpadá, Čechy se stávají protektorátem Německa a pod tlakem Hitlera vzniká fašistický slovenský stát. Vznik samostatného státu byl a ještě i je pro část obyvatel Slovenska takovým zadostiučiněním, že jsou ochotni ignorovat hanebné podmínky vzniku a fungování tohoto státu. Vnímání slovenského státu, zejména katolickými intelektuály, jako něčeho pozitivního, bylo jednou z příčin rozčarování a menší citlivosti k národním požadavkům Slováků po roce 1989. Také požadavky o větší samostatnost Slovenska v rámci ČSR měly později narážet na nevoli vybudovanou z let 1938 – 1939 (Pitorák, 2003: 22).

Ke škodě jednotného československého státu se čechoslovakistický směr za 20 let trvání první republiky neprosadil. Skutečností je, že se Slováci považovali a považují za naprosto svébytný národ. Slováci si chtěli nadále spravovat své záležitosti ve vlastním samostatném státě sami a toto rozhodnutí je třeba respektovat (John, 1994: 61).

4.2 Obnova Československa, 1939 – 1945

V této části bakalářské práce bude analyzováno období druhé světové války, kdy Češi a Slováci žili ve dvou státech, oddělených hranicí. Toto období znamenalo první skutečnou propast mezi českou a slovenskou společností. Nicméně mezinárodní vývoj v letech 1939 –

1945 směřoval k obnově jednotného Československa. Zároveň vyloučil čechoslovakismus jako možnou formu soužití Čechů a Slováků. Čeští politici však čechoslovakismus hájili a neuznávali Slováky za samostatný národ, jen za větev národa československého. Čechoslovakismus ale fakticky nepřekonali.

Česko-slovenský vztah byl jedním z nejzávažnějších vnitropolitických problémů republiky od jejího vzniku v roce 1918. Postupné utváření svébytného slovenského národa, které bylo urychleno vznikem Československa, vedlo k zvětšování národního sebevědomí Slováků a také jejich národně-politických nároků. Oficiální česká politika však tyto změny nebrala na vědomí a trvala na čechoslovakismu, teorii o jednom československém národě. Vztahy mezi českou politikou a nejsilnějšími slovenskými politickými směry se vyhrotily natolik, že se staly jedním ze zdrojů rozbití republiky v letech 1938 – 1939 (Kaplan, 1990: 159).

Vedoucí kruhy nejvlivnější slovenské strany (HSL'S) využily po Mnichovu situace k rozšíření své moci a vytvořením slovenského státu ulehčily Hitlerovi likvidaci Československa. V českém národě bylo počínání slovenských politiků pocíťováno jako zrada a krutá odměna českému lidu. Slovenská protiargumentace, že republika v roce 1938 nebyla už schopna chránit Slovensko před tlakem sousedních států a Německa, se v českých kruzích odmítala. V českém národě stále žilo přesvědčení, že i v budoucnu se může rozbití republiky opakovat (Kaplan, 1990: 159). Existence Slovenské republiky v letech 1939 – 1945 byla mezinárodně politicky podmíněna – přímo spojena s nacistickým Německem a s ním také zanikla (Klimeš – Lesjuk – Malá – Prečan, 1965: 519).

Bezprostředně po 15. březnu 1939 odmítly vlády Francie, Velké Británie, USA a SSSR německou okupaci Československa, proti které protestoval i Edvard Beneš. Na podzim roku 1939 vznikl v Paříži z českých a slovenských politiků, kteří odešli do exilu, Československý národní výbor. Předsedou se stal Jan Šrámek, dále zde působili Edvard Beneš, generál Sergej Ingr, Štefan Osuský, Hubert Ripka a generál Rudolf Viest. Francie a Velká Británie uznala výbor jako československou vládu. Československý národní výbor v roce 1940 přestěhoval své sídlo do Velké Británie, kde vytvořil v červnu 1940 nejvyšší orgány Československa v zahraničí (Janovský, 1994: 44).

Českoslovenští představitelé sídlili v Londýně. Jejich cílem bylo dosáhnout, po německé válečné porážce, obnovení Československé republiky. Vláda vytvořila vojenské jednotky složené z Čechů a Slováků, které se zúčastnily války proti Německu po boku spojenců (Janovský, 1994: 44).

Od počátku roku 1943 začala ve válce získávat převahu protihitlerovská koalice (Janovský, 1994: 48). K válečným cílům této koalice patřila obnova předválečného Československa a různé pokusy politiků slovenského státu přeskocit do protihitlerovského tábora a zachránit „svůj stát“, byly zcela nereálné. Také přežívající tendence připojení Slovenska k SSSR, které u části slovenských komunistů oživovaly jako reakce na nepřekonaný čechoslovakismus londýnského exilu, byly sovětskou stranou odmítnuty (Klimeš – Lesjuk – Malá – Prečan, 1965: 519).

Ke konci druhé světové války se stále silněji ozývaly problémy znovuspojení českých zemí a Slovenska, zejména potom politického obsahu a státoprávního uspořádání vztahu Čechů a Slováků (Kaplan, 1990: 160).

Z rozdílů v sociální oblasti připomeňme alespoň tři: 1) Slovensko bylo agrární zemí, ve srovnání s českými zeměmi se zaostalým zemědělstvím. 2) Charakteristický vzestup ekonomické moci buržoazie během války a vytvoření dalších sociálních opor režimu – arizátorů¹⁴ a vlastníků jiného konfiskovaného majetku, ze zbohatlých malovýrobců a ze skupiny úředníků, přímo sociálně spojené s režimem. 3) Do obnovené republiky vstupovalo Slovensko s velkými sociálními potížemi, které zостřily válečné události a zhroucení slovenského státu – rozbité a rozvrácené hospodářství, značný pokles výroby, silná nezaměstnanost a přelidněnost vesnice, rozbité dopravní spojení mezi oblastmi, nedostatek potravin, zničené domy, na východním Slovensku bída, hlad, nemoci, tisíce rodin bez přístřeší (Kaplan, 1990: 161).

Odlišný státně politický vývoj Čechů a Slováků během války se odrazil v jejich politickém vědomí. Existence vlastního slovenského státu, podporovaná nacionalistickou ideologií, posilovala národní sebevědomí, které u velké části Slováků už zůstalo trvalým faktorem. Druhým poutem občanů s režimem bylo náboženství a katolická církev. Prorůstání politického katolicismu, církve a kněží do politického života také zůstávalo dlouhodobým faktorem (Kaplan, 1990: 161).

Slovenské národní povstání bylo výsledkem činnosti příznivců změny a obnovy Československa. Jeho povstalecká ideologie obsahovala likvidaci slovenského národního fašistického státu a jeho ideologie a obnovu demokratického Československa jako státu dvou rovnoprávných národů s rozsáhlou pravomocí slovenských národních orgánů, s novou politickou strukturou, s pokrokovou ekonomickou a

¹⁴ Arizátor = v době nacismu osoba přebírající židovský majetek arizací – zkonfiskovaný (Kaplan, 1990: 161).

sociální politikou a se zahraniční orientací na SSSR. Toto povstání zajistilo vedoucí pozici Slovenské národní rady (SNR), která se prosadila jako vrcholný představitel odboje (Kaplan, 1990: 162).

3. dubna 1945 jmenoval prezident Edvard Beneš pětadvacetičlennou československou domácí vládu v čele s dosavadním československým velvyslancem v SSSR Zdeňkem Fierlingerem. Ministrem zahraničních věcí jmenoval prezident Jana Masaryka a ministrem národní obrany velitele československých jednotek v SSSR Ludvíka Svobodu. 5. dubna 1945 tato vláda schválila Košický vládní program (Janovský, 1994: 48).

Politické zkušenosti a mezinárodní vývoj v letech 1939 – 1945 tedy směřovaly k obnově společného Československa. Zároveň vyloučily slovenský separatismus po březnu 1939 i čechoslovakismus a jeho správní centralismus jako možný způsob soužití Čechů a Slováků. Beneš a jeho političtí přátelé z řad národně-socialistických, lidoveckých a sociálně demokratických funkcionářů v exilu hájili čechoslovakismus a Slováky neuznávali za samostatný národ, jen za větev národa československého. Ze začátku váhali uznat SNR jako vrcholný orgán odboje a snažili se ji snížit na úroveň Zemského národního výboru. Pouze pod tlakem slovenské reality a postoje komunistů, Beneš a jeho přátelé měnili původní postoje. Zbavovali se jich neochotně a nedůsledně a fakticky čechoslovakismus nepřekonal (Kaplan, 1990: 162).

Komunisté v exilu i v domácím odboji svébytný slovenský národ uznávali. Vztah Čechů a Slováků v příští republice chtěli uspořádat na principu rovný s rovným. Jejich názory na konkrétní podobu však nebyly jednotné. Národní povstání a mocensko-politická situace SNR ale posunuly úvahy komunistů do nové polohy. Vycházeli z toho, že v SNR má jejich strana rozhodující vliv (Kaplan, 1990: 163).

SNR vyhlásila obnovu Československa jako státu s rovnoprávným postavením obou národů. Obě politické strany (komunistická a demokratická strana) tvořící SNR upozorovaly ve federaci nejučinnější uplatnění principu rovný s rovným. V únoru 1945 se v dokumentech SNR chápaly slovenské národní orgány (Slovenská národní rada a Sbor pověřenců) jako slovenský sněm a vláda (Kaplan, 1990: 164). V čele Sboru pověřenců stál do srpna 1946 Karol Šmidke, pak se stal předsedou tohoto sboru Gustav Husák (Janovský, 1994: 52). Nejvýznamnějším dokumentem SNR v této záležitosti je Memorandum z 2. března 1945. Vzniklo jako platforma SNR pro jednání s představiteli českých stran v Moskvě o postavení slovenského národa a o vztahu SNR a centrální vlády. SNR požadovala, aby ji nová vláda uznala jako jedinou reprezentantku politické vůle slovenského národa a aby potvrdila její postavení slovenské vlády a slovenského parlamentu (Kaplan, 1990: 164).

Memorandum mělo neočekávaný dopad. Představitelé národně socialistické a lidové strany je jako podklad jednání rozhodně odmítli. Gottwald a jeho soudruzi přesvědčili delegaci SNR, aby netrvala na Memorandu. Z původního znění zůstalo uznání slovenského národa, princip rovný s rovným, postavení SNR jako představitelky Slováků a nositelky státní moci na Slovensku a závazek vlády starat se o ústavní zakotvení slovenských národních orgánů. Část přechodných hospodářských opatření a pasáž o rozdělení kompetence mezi centrálními a slovenskými institucemi byla nahrazena obecnou formulací: o rozdělení kompetence se dohodnou zástupci obou národů (Beer – Benčík – Graca – Křen – Kural – Šolc, 1964: 485-488).

Rozpory však byly mnohem hlubší. Také návrh šesté kapitoly narazil na odpor národních socialistů a lidovců. Jejich postoj ovlivňoval

dosud nepřekonaný čechoslovakismus, oživovaný zkušenostmi z Mnichova a 15. března 1939, jakož i obava z dualismu a snaha vybudovat pevný a jednotný stát. Když byli přinuceni uznat existenci slovenského národa, bránili tomu, aby politické důvody této skutečnosti se důsledně uplatnily v uspořádání státu. Neuvědomili si, že čechoslovakismus je na Slovensku mrtev. Nemohli ale nepozorovat, že i dřívější představitel čechoslovakismu Vavro Šrobár, je nepodporuje. Jejich snaha navázat v česko-slovenském vztahu na předválečný stav byla nereálná. Odpor těchto politiků svědčil o tom, že nepochopili národní vzestup Slováků a neporozuměli nové slovenské realitě. Poměr obou stran ke slovenským požadavkům mimo jiné dočasně umožnil komunistům prezentovat se jako mluvčí slovenských národních zájmů, zatímco sobě zatarasily cestu na Slovensko (Husák, 1979: 584).

SNR počítala s federativním uspořádáním republiky, vládní program tuto formu neobsahoval, i když se jí plně neuzavíral. Jen na základě federace však bylo možné důsledně uskutečnit princip rovný s rovným. Vládní program naopak položil základy asymetrickému řešení: centrální instituce a jen slovenské, nikoliv české národní orgány. Politicky nejzávažnější část tohoto asymetrického modelu, vymezení kompetence centrálních a slovenských orgánů, vládní program a později ani zákon nevymezily, ale přesunuly na politické dohody, fakticky mezi vládou a SNR (Kaplan, 1990: 166).

Brzy se začaly ozývat kompetenční spory mezi vládou a SNR, ministry a pověřenci. Po příchodu vlády do Prahy 10. května 1945 se spory zvětšily. Vláda ustavila ministerskou komisi pro otázky ústavně-právního postavení Slovenska. Komise se sešla jen jednou 25. května

1945. Souhlasila s návrhem Viliama Širokého¹⁵, aby jako podklad sloužilo Memorandum SNR z 2. 3. 1945. Ale již 14. května se konalo jednání vlády s předsednictvem SNR za účelem projednání jejich spolupráce (Kaplan, 1990: 166).

Výsledkem jednání byla první pražská dohoda z 2. června 1945, která potvrdila postavení SNR, vymezené vládním programem, určila záležitosti celostátní povahy, příslušné parlamentu a vládě, v ostatních věcech příslušela na Slovensku zákonodárná a vládní moc SNR, přiznala SNR konečné rozhodování v personálních otázkách na Slovensku. Dále zde bylo ustanovení dočasného charakteru o účasti SNR na tvorbě celostátních dekretů do ustavení Prozatímního národního shromáždění. Dohodou vymezená kompetence mezi centrálními a slovenskými orgány byla kompromisem, přijatelným pro Slovensko (Kaplan, 1990: 167).

26. května SNR jednoznačně schválila Směrnice pro jednání s vládou, ve kterých proklamovala československou federaci. Ve stejný den Předsednictvo ÚV KSČ stanovilo, aby slovenští soudruzi nezveřejňovali svůj postoj k jednání s vládou (Kaplan, 1990: 168). Slovenští komunisté 31. května změnili své stanovisko, opustili usnesení SNR a federaci neobhajovali. Považovali to za taktickou a tedy přechodnou záležitost (Kaplan, 1990: 169). Národní socialisté a lidovci odmítli ve schůzi vlády 31. května princip federace, obhajovali jej pouze funkcionáři DS, zvláště pak Jozef Lettrich (Kaplan, 1990: 168).

První pražská dohoda potvrdila principy vládního programu a udržela dosavadní pravomoc slovenských národních orgánů, odmítla

¹⁵ Viliam Široký (1902 – 1971) byl vysoký komunistický funkcionář, československý premiér v letech 1953–1963. Jeho jméno je úzce spjato s nejtemnějším obdobím vlády KSČ – s 50. lety 20. století (Adamová – Mates, 2000: 88 – 90).

obecně politické i ústavně právní řešení československého vztahu a přenechala jeho řešení politickým dohodám a tedy momentálním politickým zájmům. Odmítla federativní uspořádání v době, kdy ještě existovaly podmínky pro jeho realizaci (Kaplan, 1990: 169). V polovině roku 1945 nemohli zastánci zemského zřízení, zejména národní socialisté a lidovci, prosadit svůj projekt a soustředili se na omezování pravomoci slovenských orgánů. Čeští komunisté opustili princip federace a byli proti zemskému zřízení, neměli představu o uspořádání vztahu, nechtěli principiální řešení a omezili se jen na „denní potřeby“ na základě vládního programu. Slovenští komunisté se podřizovali českým. Demokratická strana zůstala v obraně a rozšíření pravomoci slovenských orgánů sama (Kaplan, 1990: 170).

4.3 Poválečná doba, 1945 – 1948

Tato část bakalářské práce se bude zabývat obdobím třetí republiky, tedy lety 1945 – 1948. Tehdy oslabený politický koncept čechoslovákismu se ani v tomto období po druhé světové válce nepodařilo v politické realitě úspěšně prosadit.

Konec války a obnovení Československé republiky způsobily nadšení obyvatelstva. Německá vojska a okupační správa ustoupily z Československa před vojenskou ofenzívou sovětské armády. Sovětský svaz byl proto po válce oslavován jako osvoboditel Československa (Janovský, 1994: 52). Československo bylo obnoveno po druhé světové válce v předmnichovských hranicích, kromě území Podkarpatské Rusi. Na nátlak SSSR bylo totiž Československo donuceno uzavřít 29. června 1945 dohodu se Sovětským svazem o tom, že mu toto území odstupuje (Janovský, 1994: 53).

Poválečný vývoj Československa byl charakteristický tím, že se politické, sociálně ekonomické i ideové rozdíly mezi českými zeměmi a Slovenskem nezmenšovaly, naopak rostla tendence k uplatnění jednotné, celostátní politiky a centralismu. Osvobozením celé republiky se těžiště při prosazování zájmů a při určování celostátní politiky přesunulo do ekonomicky vyspělejších českých zemí (Kaplan, 1990: 170). Slovenským orgánům se nedařilo obrovské hospodářské ztráty a obtíže, způsobené válkou, ochrnutí zásobovacího a distribučního systému a rychle se rozmáhající černý trh, účinně zvládnout. Pro mnoho Slováků byl konec války a vstup do nové republiky provázen snížením životní úrovně (Kaplan, 1990: 170). Ani sociálně-ekonomické reformy se neuskutečňovaly takovou rychlostí a způsobem, aby zvýraznily společenskou změnu a rysy nového režimu (Kaplan, 1990: 171).

U značné části Slováků přežívaly iluze o slovenském státu a jeho představitelích, zejména o jeho prezidentovi Jozefu Tisovi. Sociální a ideové motivy byly rovněž zdrojem přežívajících antisemitských nálad. Na podzim roku 1945 se mezi obyvateli šířila politická pasivita a nezájem (Kaplan, 1990: 171).

Na základě rozhodnutí československé vlády byly v Čechách a na Moravě obnoveny pouze čtyři politické strany, a to strana národně socialistická, strana lidová, strana sociálně demokratická a komunistická strana. Na Slovensku vznikla vedle komunistické strany ještě pravicově zaměřená demokratická strana (Janovský, 1994: 52).

Od léta 1945 se život politických stran dosti změnil. Komunistická strana a Demokratická strana na Slovensku založily SNR a připravovaly povstání, ideovým základem jejich spolupráce byla tedy povstalecká ideologie. Avšak v druhé polovině roku 1945 byla povstalecká ideologie jako pouto těchto dvou stran vytlačována jejich účastí na moci (Kaplan,

1990: 172). Systém dvou stran na Slovensku zužoval možnosti kompromisu, neshody mezi stranami se nepodařily překonat dohodou a hrozila politická krize (Kaplan, 1990: 173). Na Slovensku existovala ještě vedle těchto dvou stran další politická síla – politický katolicismus (Lipták, 2000: 272).

Významným krokem byl pro demokratickou stranu její první sjezd 7. – 8. července 1945, kde se strana prohlásila za oporu demokracie a rozumného pokroku, požadovala stav právní jistoty a volby národních výborů (Kaplan, 1990: 174).

Základní politické směrnice komunistické politiky na Slovensku určovalo pražské vedení. Již v létě 1945 byli čeští komunisté nespokojeni s vývojem na Slovensku a uvědomovali si vzestup vlivu demokratické strany (Kaplan, 1990: 175 – 176). KSS se začala soustředit na sociálně-ekonomickou oblast jako hlavní pole střetnutí o rozšíření svého vlivu a na program industrializace jako ústřední bod řešení česko-slovenského vztahu, přičemž potlačila význam jeho politické stránky. V boji proti „reakci“ se orientovala na podporu českých sil a vlády. Slovenští komunisté v souladu s českými tedy přiřkli politickému řešení česko-slovenského vztahu druhořadé místo (Kaplan, 1990: 177).

Komunisté chtěli změnit stranicko-politickou strukturu ustavením třetí strany, politického katolicismu, která by spolupracovala s KSS. Vznikla však pouze bezvýznamná Strana Slobody. Demokratická strana využila jednání KSS s představiteli katolicismu a sama s ním uzavřela dohodu. Demokratická strana šla tedy do voleb posílena (Kaplan, 1990: 177 – 178). Dohoda se stala známou pod označením dubnová dohoda, protože na veřejnost se dostala teprve v dubnu 1946 (Kováč, 1998: 249).

9. – 11. dubna 1946 byla podepsána druhá pražská dohoda, která potvrdila rozdělení kompetencí, vymezené první dohodou a upřesnila praxi (Kaplan, 1990: 179). SNR přenesla některá svá práva na prezidenta republiky. Prezident jmenoval vysokoškolské profesory, soudce a státní úředníky vyšších kategorií, uděloval milost a podobně (Kováč, 1998: 253).

Zásadní změna ve vývoji česko-slovenského uspořádání nastala až po volbách 26. května 1946. Volby změnilly poměr sil ve státě a přinesly i změnu v pojetí státoprávního uspořádání (Kováč, 1998: 253). V těchto parlamentních volbách získala Demokratická strana na Slovensku 999 622 hlasů, tedy 62%, Komunistická strana Slovenska 489 596 hlasů, tedy 30,37% (Lipták, 2000: 269). Strana slobody získala 3, 73% a Strana práce 3,11% (Kaplan, 1990: 180). Volby potvrdily, že byl čechoslovakismus na Slovensku mrtev. Strany, v jejichž čele stáli známí čechoslovakisté (Vavro Šrobár, Ján Bečko, Ivan Dérer) totiž úplně propadly (Kaplan, 1990: 180). V českých zemích byl výsledek voleb jiný. Zvítězili komunisté, kteří dosáhli 43,25% hlasů. Komunisté se tak stali celostátně nejsilnější stranou a prezident Beneš pověřil předsedu KSČ Klementa Gottwalda sestavením nové vlády (Kováč, 1998: 250). Výsledky voleb změnilly složení Národního shromáždění a vlády ve prospěch komunistů. Z 300 poslanců zasedalo od voleb v československém parlamentu 114 komunistů, z 29 ministrů bylo 9 komunistů (Janovský, 1994: 53) Celkově tak vznikl nepoměr mezi složením celostátních a slovenských orgánů. V Slovenské národní radě a ve Sboru pověřenců se poměr upravil podle výsledku voleb na Slovensku. Předsedou Slovenské národní rady se stal předseda Demokratické strany Jozef Lettrich, předsedou Sboru pověřenců komunistu Gustáv Husák, ale většinu Sboru tvořili demokraté (Kováč, 1998: 250).

Po volbách zasahovali čeští komunisté do poměrů na Slovensku ještě silněji. Chtěli utužit centralismus, prosadit vládní moc na Slovensku na úkor slovenských orgánů a to pod heslem upevnit státní jednotu místo principu rovný s rovným, izolovat demokratickou stranu vytvořením bloku českého nacionalismu – českých stran v Národní frontě a zdůvodňovat společný postup bojem proti novému separatismu a novoľudáctví, připravovat vnitřní rozpad demokratické strany a rozvinout politickou činnost KSS (Kaplan, 1990: 180 – 181). Komunisté česko-slovenský vztah podřídili svému mocenskému záměru a zdůrazňovali jeho ekonomickou stránku nad politicko-právním uspořádáním (Kaplan, 1990: 181)

12. června se z podnětu komunistů poprvé sešla česká Národní fronta, Gottwald jí předložil návrh na omezení pravomoci slovenských orgánů ve prospěch vlády a podmínky účasti demokratické strany ve vládě. Všechny české strany se záměrem posílit centralismus souhlasily (Kaplan, 1990: 183). Výsledkem byla třetí pražská dohoda z 28. června, jež zásadně změnila pravomoci Slovenské národní rady a Sboru pověřenců, které se staly málo funkčními „přívěsky“ pražské vlády (Kaplan, 1990: 184). Slovenská národní rada mohla vykonávat svou zákonodárnou moc pouze „v mezích příslušných celostátních zákonů“ a návrhy nařízení musela předkládat vládě, bez jejíhož souhlasu se tyto návrhy nemohly projednávat v plénu SNR. Pokud se vláda usnesla, že Slovenská národní rada má vydat nějaké nařízení, pak je SNR vydat musela. Sbor pověřenců byl přímo odpovědný vládě. Pověřence sice jmenovalo předsednictvo Slovenské národní rady, ale slib skládali do rukou předsedy vlády a každý pověřenec odpovídal za svou činnost příslušnému ministrovi ústřední vlády (Kováč, 1998: 254). Třetí pražská dohoda tedy snížila slovenské orgány na slabé a nesamostatné instituce, téměř zcela podřízené vládě. Princip rovný s rovným, zakotvený

v dokumentech vlády a SNR, byl úplně likvidován. Znamenalo to vítězství centralismu, českého nacionalismu a oživení čechoslovákismu. Komunisté totiž získali podporu nejen českých, ale i tří slovenských stran (Kaplan, 1990: 184).

31. října oznámil Gustav Husák demisi Sboru pověřenců proti vůli většiny členů demokratické strany. Již 11. října vymezila KSS cíle politické krize: změnit stranicko-politickou strukturu tak, aby se zrušila mocenská převaha DS. V novém Sboru pověřenců nebude mít žádná strana většinu a budou zde zástupci dvou malých stran a odbojových organizací. Komunisté těchto cílů nedosáhli, ale docílili toho, že v novém Sboru neměla žádná strana většinu a byly zastoupeny dvě malé strany. Tažení komunistů sice oslabilo vliv demokratické strany, ale zdaleka nezlomilo její pozici nejsilnější strany (Kaplan, 1990: 188).

Politická krize měla vliv i na uspořádání vztahu Čechů a Slováků. Všechny české a slovenské strany schválily dodatek k třetí pražské dohodě, podle kterého měla vláda právo vyslovit nedůvěru pověřenci a jestliže předsednictvo SNR nepředloží včas nový návrh nebo ho vláda neschválí, přechází jmenovací právo na vládu. Komunistické tažení proti demokratické straně vyvolalo v české společnosti špatný dojem o Slovensku jako doupěti nepřátelských a protičeských živlů usilujících o rozbití republiky, posílilo nedůvěru ke Slovákům a oživovalo čechoslovákismus, který byl v českém národě stále dost silný. Podle průzkumu veřejného mínění z prosince 1946 věřilo 65% dotazovaných Čechů v existenci československého národa, pouze 21% věřilo v národy dva. Vznikala politická atmosféra, jež nebyla příznivá správnému řešení česko-slovenského vztahu v připravované ústavě (Kaplan, 1990: 190).

Na české politické scéně chyběla dobrá vůle. Nebylo zde totiž vědomí o tom, že Slováci jsou samostatným národem, a převládala

naopak názor, že silná může být pouze republika řízená centralisticky. Komunisté svým příkloněním k centralismu začali další fázi svého boje o moc. Aby mohli co nejrychleji dosáhnout svého cíle, potřebovali proměnit Slovensko v „přívěsek“ Prahy. A tak se národnostní otázka nakonec stala spojencem komunistů, i když v jiném smyslu, než původně předpokládali. Pro Slováky to byl jasný krok zpět v porovnání s tím, co požadovalo povstání v srpnu 1944, i s tím, co obsahoval Košický vládní program v dubnu 1945 (Kováč, 1998: 254).

4.4 Komunistická diktatura, 1948 – 1968

Nová vláda, jmenovaná 25. února 1948, měla ze svých 24 členů 11 komunistů a dalších jejích 7 členů komunisty podporovalo. Komunisté si ve vládě prosadili československou ústavu podle svých představ. Tato ústava byla přijata 9. května 1948 (Janovský, 1994: 55).

Části připravované ústavy, které se týkaly česko-slovenského vztahu, patřily k nejspornějším. Názorové rozdíly mezi politickými stranami byly tak protichůdné, že ústavní parlamentní výbor „slovenské kapitoly“ oddaloval a ještě v únoru 1948 nezformuloval jejich návrh. České nekomunistické strany prosazovaly zemské zřízení s třemi politicko-správními jednotkami, některé dokonce nechtěly v ústavě uznat existenci svébytného slovenského národa. Demokratická strana byla pro federaci, ale vzhledem k odporu ostatních stran uplatňovala rozšíření dosavadního asymetrického modelu o federativní prvky (Kaplan, 1990: 190).

Po únoru 1948 byla ústava jen dílem komunistů. Začali ji připravovat 25. 7. 1946, kdy se poprvé sešla ústavní komise ÚV KSČ. Od začátku existovaly rozdílné názory mezi českými a slovenskými komunisty na „slovenské kapitoly“ ústavy (Kaplan, 1990: 190). Ústavu 9. května schválil

parlament jednomyslně. V uspořádání česko-slovenského vztahu byla výrazem nedůvěry českých nacionalistů k slovenským poměrům a ústavní likvidaci principu rovný s rovným. Slovenské národní orgány měly horší postavení, než vymezovala třetí pražská dohoda, „kontrolních pojistek“ vlády ještě přibylo (Kaplan, 1990: 192).

Tato ústava označila Československo za lidově demokratický stát, směřující k vytvoření socialistického zřízení. Ústava uzákonila znárodnění všech podniků, které měly více než 50 zaměstnanců a stanovila zásady dalšího zabavení půdy ve prospěch bezzemků (Janovský, 1994: 55). Prezident Beneš odmítl tuto ústavu podepsat a 7. června 1948 se vzdal svého úřadu. Národní shromáždění, ustavené na základě výsledků voleb podle jednotné kandidátní listiny, zvolilo 14. června 1948 za prezidenta republiky Klementa Gottwalda. Tak se československým komunistům podařilo sice násilně, ale přece jen ústavní cestou, přeměnit demokratický systém v Československu v komunistickou diktaturu (Janovský, 1994: 56).

Po únorovém převratu komunisté státní centralismus ještě upevnili. Veškeré snahy Slováků o rozšíření pravomocí slovenských orgánů představovaly pro komunistickou moc riziko a byly s velkou rozhodností potírány. Komunistická strana Slovenska po únoru 1948 ztratila svou samostatnost a byla podřízena jako součást KSČ pražskému vedení. Tento krok se připravoval hned po komunistickém převratu. V červnu vyšel ze zasedání ústředního výboru KSČ návrh, aby se obě strany sloučily. Komunistická strana tak měla být jednotná a centrálně řízená. Když se obě strany spojily, název Komunistická strana zůstal, zůstaly i orgány strany na Slovensku, ale neměly žádnou autonomii (Kováč, 1998: 267).

V sérii procesů došlo také na slovenské komunisty, spoluorganizátory Slovenského národního povstání (Kováč, 1998: 268). Mezi rehabilitovanými byli i Gustav Husák a Ladislav Novomeský, nebyli však zproštěni obvinění z buržoazního nacionalismu. Vedení KSČ ustavilo komisi, která měla tento problém objasnit. Komise vytvořila pracovní skupinu, která dospěla k závěru, že obvinění ze slovenského buržoazního nacionalismu jsou nepodložená. V důsledku toho odstoupil Viliam Široký pro účast na procesu proti Husákovi a Novomeskému z funkce předsedy vlády. Jeho nástupcem se stal Jozef Lenárt (Hájek – Ryšánková a kol., 1990: 130). Kromě protislovenského pozadí šlo v procesu také o vypořádání se s povstaleckou generací, která za povstání prosazovala federativní model státoprávního uspořádání Československa. Šlo tedy zároveň o prevenci, jež měla zabránit pokusům o opětovné nastolení slovenské otázky (Kováč, 1998: 268). Současně se tak vytvořil plán vyřešit slovenskou otázku tím, že se začne s industrializací Slovenska. Pokud by se podařilo dostat Slovensko na jejich úroveň, měla se slovenská otázka vyřešit „automaticky“ a trvale, a to i při politickém a státoprávním centralismu (Kováč, 1998: 269).

Komunistům se to ale nedařilo a během první velké krize komunistického bloku (1956) rozšířila KSČ v obavách před možnými nepokoji na Slovensku pravomoci Slovenské národní rady. Jednalo se však pouze o detaily, například do její kompetence opět přešlo jmenování a odvolávání pověřenců (Kováč, 1998: 269).

Ústava z roku 1960 potvrdila centralistické tendence a ustanovila Československou socialistickou republiku, zrušila Sbor pověřenců a snížila význam SNR (Pitorák, 2003: 23). Centralistická komunistická politika vyvolala na Slovensku nacionalistickou opozici, která provázela i

„Pražské jaro“ roku 1968, hnutí reformních komunistů a liberálních intelektuálů (Stein, 2000: 40).

Koncem roku 1967 a počátkem roku 1968 nastala uvnitř vládnoucí Komunistické strany Československa krize, která způsobila, že se strana rozdělila na dva tábory. První tábor tvořili konzervativci, mezi něž patřil i československý prezident a zároveň první tajemník KSČ Antonín Novotný. Druhý tábor pak tvořili reformní komunisté, kteří chtěli komunistickou politiku demokratizovat. Střetnutí mezi oběma tábory vyvrcholilo v lednu 1968 odvoláním Antonína Novotného z vedoucí funkce v komunistické straně (Janovský, 1994: 60). V této funkci ho nahradil reformě smýšlející komunistický funkcionář ze Slovenska, Alexandr Dubček. Dubček věnoval pozornost skutečnému zrovnoprávnění Slovenska s Čechami a s Moravou při zachování celistvosti jednotného československého státu (Janovský, 1994: 62).

Uvolněním tuhého centralistického režimu na jaře 1968 vystala před veřejností znovu slovenská otázka. Jedním z výsledků pražského jara se stala idea vytvoření česko-slovenské federace, čímž by se napravily všechny chyby a úhybné manévry předešlých vlád, počínaje lavírováním prezidenta Beneše, přes utužený centralismus Gottwalda až po ignorantství Antonína Novotného. Proměnou Československa ve federativní stát se měl uskutečnit prvotní plán povstalecké Slovenské národní rady z roku 1944 (Kováč, 1998: 290). Důležitou úlohu hrála i rozdílně pociťovaná potřeba demokratizace, když národnostní otázka měla pro Slováky prvořadou úlohu (Pithart, 1990: 116). Jevilo se, že se myšlenka ujala a že ji akceptuje celá společnost. To potvrdil i průzkum veřejného mínění, podle kterého 60% občanů republiky souhlasilo s federací zcela a 26% částečně. Mezi obyvateli Čech a Moravy to bylo

52% a 31%. Nesouhlas vyjádřilo pouze 10% obyvatel Čech a Moravy a na Slovensku nikdo (Kováč, 1998: 290).

4.5 Normalizace, 1968 – 1989

V této kapitole se práce zaměří na období 1968 – 1989. Proces postupného oslabování čechoslovakismu byl de facto završen roku 1968 ústavním zákonem o československé federaci, který i v ústavně-právní rovině oficiálně uznával existenci dvou oddělených a samostatných národů uvnitř československého státu.

Koncem října 1968 tedy přijalo Národní shromáždění ústavní zákon o federalizaci. ČSSR se stala od 1. 1. 1969 federativním státem, skládajícím se ze dvou národních republik. Nejvyšší zákonodárny orgán, Federální shromáždění, je tvořeno dvěma komorami. Sněmovna lidu je volena na základě poměrného zastoupení, ve Sněmovně národů mají obě národní republiky stejný počet poslanců, takže je zaručeno, že Slováci nemohou být majorizováni. Každá z národních republik má svou národní radu jako nejvyšší zákonodárny orgán. Výkonná moc v ČSSR patří federální vládě, vedle ní existují i česká a slovenská vláda (Hájek – Ryšánková a kol., 1990: 135 – 136).

Situace ve federaci po roce 1968 přispívala ke zhoršení československých vztahů (Kováč, 1998: 291). Ústavní zákon z října 1968 sice formálně vytvořil z Československé socialistické republiky federaci, ale tato federace s sebou nesla trpkou příchuť přítomnosti sovětských vojsk¹⁶

¹⁶ V noci z 20. na 21. srpna 1968 vstoupila na území ČSSR vojska pěti států (SSSR, Polsko, Bulharsko, Maďarsko, NDR), země byla okupována a vedení státu bylo uneseno do Moskvy, kde bylo přinuceno podepsat tzv. moskevské protokoly, kterými souhlasilo se vstupem vojsk na naše území. Dne 16. října 1968 byla podepsána dohoda „o dočasném pobytu sovětských vojsk“. Krátké období svobody skončilo a nastala doba normalizace (Štěpánková – Šašinka, 2006: 188).

a následné normalizace. Ústavní zákon z roku 1970 omezil pravomoci národních orgánů a posílil moc těch centrálních, a to se nemělo změnit až do roku 1989. Slovensko sice zase začalo existovat jako administrativní celek, ale federace existovala jen na papíře (Pitorák, 2003: 23). Ukázalo se tedy, že federalizace je v nejlepším případě správným rozdělením, v nejhorším pouhým švindlem. Vedla však k tomu, že se zvýšil počet Slováků v řadách byrokracie. Tvůrci postkomunistické ústavy stáli před úkolem vytvořit za daných podmínek nový dokument, který by odpovídal zájmům obou členských republik jak ve vzájemných vztazích, tak vůči společnému uspořádání jako celku (Stein, 2000: 38).

4.6 Sametová revoluce a rozpad, 1989 – 1992

Do roku 1989 tedy existoval československý stát 65 let. Z toho jen 24 let bylo Československo demokratickým státem. Prvních 21 let existence ČSR nebyla možnost, aby se otevřel vztah Čechů a Slováků, potom následovala první velká krize a ČSR se rozpadla. V letech 1945 – 1948 byly na programu důležitější otázky, území bylo zničené válkou a Komunistickou stranu spíše zajímalo jak mocensky ovládnout území, a to bylo jednodušší, když bylo unitárním státem. Zbylou dobu své existence strávilo Československo v totalitním režimu, během kterého se národnostní otázky otevírat nemohly. Takže zde vidíme, že do roku 1989 nebyla otázka uspořádání česko-slovenských vztahů vyřešená k všeobecné a hlavně tedy k slovenské spokojenosti (Pitorák, 2003: 23 – 24).

Po listopadu 1989 začala v Československu oživovat politická i občanská aktivita. Na povrch ale vyplula také řada problémů, které v podmínkách totality nebylo možno řešit. Jedním z nejzávažnějších se stal problém postavení Slovenska a slovensko-českých vztahů. Ukázalo

se, že léta potlačovaná slovenská otázka nepřestala existovat (Kováč, 1998: 318 – 319).

První konflikt ve vzájemných slovensko-českých vztazích vznikl již na jaře 1990. Prezident Václav Havel tehdy podal v parlamentu návrh na změnu oficiálního názvu státu a na změnu státního znaku republiky.¹⁷ Nevěděl však, že Slováci jsou s názvem státu i státním znakem nespokojeni také z jiné příčiny. V 60. letech byl místo tradičního slovenského znaku, dvouramenného kříže na třech vrších, zaveden nový znak, když byla nad tři vrchy umístěna vrata, jež měla symbolizovat Slovenské národní povstání. To znamenalo necitelný zásah do slovenské tradice. Obnovení tradičního slovenského znaku nestála v cestě žádná překážka, problémem ale byl fakt, že slovenský znak byl umístěn na prsou českého lva, což ve slovenských očích symbolizovalo jeho podřízenost a nerovnocennost s českým znakem (Kováč, 1998: 319).

Ještě větší nespokojenost vyvolával na Slovensku název státu, neboť se jeho jednoslovný tvar, Československo, psal bez pomlčky. Proto se tomuto sporu dostalo označení „pomlčková válka“. Slováci chtěli psát název státu „s pomlčkou“, tedy Česko-Slovensko, Češi trvali na psaní bez pomlčky (Kováč, 1998: 319). V podstatě však šlo o zásadní konflikt, který měl své historické pozadí. Boj o „pomlčku“ v názvu státu totiž vyjadřoval dvě rozdílné pojetí společného státu. Na české straně se Československo chápalo převážně jako stát unitární a čeští občané přijali bez jakýchkoli problémů i novou československou identitu. Podle nich trval historický český stát, rozšířený v roce 1918 o Slovensko. Na slovenské straně však

¹⁷ Václav Havel chtěl vypustit z názvu státu, který tehdy stále zněl Československá socialistická republika, slovo „socialistická“ a ve státním znaku umístit nad hlavu lva místo nesmyslné pěticípé hvězdy tradiční korunku (Kováč, 1998: 319).

převažovalo chápání státu jako spojení dvou rozdílných a rovnocenných celků. Slovensko nikdy historicky nepatřilo k Českému království, nebylo tedy součástí zemí Koruny české. Historicky i fakticky bylo toto pojetí opodstatněné a pokusy o vytvoření jakéhosi československého národa nikdy neměly naději na úspěch. Tento spor vlastně odrážel celou hloubku historicky podmíněného konfliktu, třebaže „spor o pomlčku“ se nakonec podařilo vyřešit kompromisem (Kováč, 1998: 320). V březnu 1990 se změnil název státu na Česká a Slovenská Federativní Republika (ČSFR) (Janovský, 1994: 70). Jednoslovný název republiky psali Češi bez pomlčky, Slováci s pomlčkou. V novém státním znaku měl slovenský znak rovnocenné postavení. Místo dvou stejných polí byl ale přijat znak se čtyřmi poli, dvěma slovenskými a dvěma českými postavenými křížem proti sobě. Kompromis sice nikomu příliš nevyhovoval, ale zažehnal hrozící státní krizi (Kováč, 1998: 320).

Druhá, daleko vážnější, krize provázela téměř celý rok 1990 a po volbách nabyla vysloveně dramatické podoby. Šlo o rozdělení kompetencí mezi federální vládou a dvěma republikovými vládami. Slovenská strana trvala na větších kompetencích pro republikové vlády a na oslabení centralismu. Jednání trvala celý rok. Nakonec se po zásahu prezidenta Havla a po jeho projevu v parlamentě podařilo dosáhnout kompromisu. 12. prosince 1990 poslanci Federálního shromáždění odhlasovali tzv. kompetenční zákon, který rozdělil kompetence mezi federální a republikové orgány. Nadřazenost federálních zákonů a institucí byla sice oslabena, ale zůstala zachována. Dosažený kompromis však naznačoval, že se celá záležitost jen dočasně odsunula do pozadí (Kováč, 1998: 320).

Poslední konflikt se týkal přípravy nové ústavy. Ostré názorové spory vznikaly již dříve a točily se kolem otázky, zda má mít stát jednu ústavu

nebo tři – jednu federální a dvě republikové. V ústavě se totiž nedalo vyhnout řešení státoprávního uspořádání, a proto se všechny sporné otázky znovu dostaly na povrch (Kováč, 1998: 321). V únoru 1992 v Mílovech na Moravě vznikl návrh smlouvy o vyrovnání, který však nebyl schválen předsednictvem SNR (Škvarna a kol., 1997: 174). ČNR přijala původně text dohodnuté smlouvy jako východisko pro další jednání, po hlasování SNR však předsednictvo ČNR 5. března 1992 prohlásilo, že za této situace už není o čem jednat a oficiální jednání byla přerušena bez kladného výsledku. Návrh smlouvy mezi oběma parlamenty o zásadách státoprávního uspořádání tedy už nevstoupil do života a nebyl schválen. V červnu 1992 se měly konat nové parlamentní volby, politické strany se soustřeďovaly na získávání hlasů a v boji o poslanecká křesla se nevyřešené problémy státoprávního uspořádání staly těžkou municí celé řady politických stran na Slovensku i v Česku (Kováč, 1998: 321). Na Slovensku vyhrál Vladimír Mečiar s 37,25% hlasů. V Čechách vyhrála Klausova ODS, ta však bez dohody se slovenskou stranou, tedy zejména HZDS, mohla jen těžko přijímat zákony ve Federálním shromáždění. Po volbách se obě vlády rozhodly, že budou existovat jen republikové rozpočty a žádné přerozdělování nebude. Československo už tehdy bylo více jak jednou nohou v rozdělení. Dne 17. července přijala SNR deklaraci o svrchovanosti Slovenské republiky (Pitorák, 2003: 25). Prezident Václav Havel, který po celé období od listopadu 1989 usiloval o zachování jednoty Československa, se 20. července 1992 vzdal svého úřadu. Nový prezident nebyl zvolen až do konce existence společného státu, protože ve Federálním shromáždění žádný kandidát nezískal potřebný počet hlasů. 25. listopadu se Federální shromáždění usneslo o zániku České a Slovenské Federativní Republiky k 31. prosinci 1992. Jejimi nástupci se od 1. ledna 1993 staly samostatná Česká republika a samostatná Slovenská republika (Janovský, 1994: 71).

Došlo tedy k oboustranné, poměrně hladké dohodě o rozchodu Čechů a Slováků a o zřízení dvou nezávislých samostatných republik. Zdá se, že toto rozhodnutí české vlády poněkud druhou stranu překvapilo. Ukazuje se, že rozdělení československého státu, jehož téměř sedmdesátipětileté společné budování slovenští představitelé příliš nedoceňovali, je nakonec pro Čechy velkým ulehčením v nelehké cestě k tržnímu hospodářství v Evropě. Je třeba uvítat, že k rozchodu Čechů a Slováků došlo klidným jednáním bez krveprolití (John, 1994: 61).

5. Závěr

O blízké příbuznosti Čechů a Slováků se začalo hovořit v době národního obrození. V tomto období měla otázka, zda jsou Češi a Slováci jeden, nebo dva národy, hluboký smysl, avšak především na slovenské straně nebyla odpověď na tuto otázku jednoznačná. Mezi Čechy a Slováky existovala blízkost v oblasti kultury a jazyka. Někteří Slováci se však hlásili k ideji slovenské národní svébytnosti. Poté však přišli Jan Kollár a Pavel Josef Šafařík s novou ideou, že Češi a Slováci tvoří jednu československou větev v rámci slovanského národa.

Počátkem 19. století se Maďaři pokoušeli zavádět zákony, zvýhodňující maďarštinu před ostatními jazyky v Uhrách. Slováci tomu začali čelit tak, že se projevovali jako samostatný národ, L'udovít Štúr roku 1843 uzákonil spisovnou slovenštinu a poté zformuloval slovenský politický program, který definitivně rozdělil Čechy a Slováky a vytvořil z nich dva rozdílné národy.

Po revoluci 1848 – 1849 se tyto dva národy téměř na půlstoletí odcizily. Byla tu však stále blízká kultura a především literatura. Dualismem vznikla mezi českou a slovenskou společností vnitrostátní hranice, jež způsobila, že se od sebe tyto národy začaly vzdalovat.

Zároveň se však začala vytvářet tendence k jejich novému sblížení, neboť byl dualismus pro oba národy nevýhodný a znamenal pro ně hrozbu. Tato tendence se začala výrazněji projevovat poté, co spolu Rakousko-Uhersko a Německo uzavřeli roku 1897 smlouvu, která se stala nástrojem německého pronikání do střední a jihovýchodní Evropy.

Slovenský spolek Detvan, sídlící v Praze, hrál významnou úlohu při formování nové etapy česko-slovenské vzájemnosti. Sehrál důležitou roli při vzniku a činnosti Československé jednoty a jeho hlavním smyslem se postupně stávala pomoc Slovensku. S Detvanem je úzce spojeno vydávání časopisu Hlas. Hlasisté se zaměřovali na velmi intenzivní česko-slovenskou spolupráci a vzájemnost.

Koncem 19. století směřovala nová vlna vzájemnosti k politické spolupráci, k zformulování ideje politické jednoty při respektování jazykové rozdílnosti. Vypuknutí první světové války znamenalo zrod nové etapy úzkých kontaktů mezi Čechy a Slováky, předehra zápasu o společný československý stát.

Teorii čechoslovakismu významně rozvinul T. G. Masaryk. Jeho motivy byly čistě pragmatické, protože kdyby se Slovensko politicky připojilo k Česku, tak by vyvážilo početnou německou menšinu, která se zde nacházela.

V roce 1918 byla ideologie čechoslovakismu účinným nástrojem na vznik republiky, a proto se stala také státní doktrínou, jež byla zakotvena v ústavě. Československo však vznikalo s tím, že se po čase přemění na stát dvou rovnocenných národů, a to základní ideje ČSR odporovalo, neboť teorie čechoslovakismu předpokládala, že vznikne jeden československý národ. Vládnoucí politické elity proto nechtěly transformovat československý národ na národ český a slovenský, což

radikalizovalo některé slovenské politické strany (HSL'S). Slováci se považovali za naprosto svébytný národ, čechoslovákismus se tedy stal překážkou pro dovršení jejich národní seberealizace. Za prvním rozpadem československého státu stálo také právě neúspěšné prosazení čechoslovákismu v politické realitě.

Rozdílný státně politický vývoj Čechů a Slováků během války se odrazil v jejich politickém vědomí. Existence vlastního státu posilovala národní sebevědomí, které u většiny Slováků zůstalo faktorem trvalým. Stejně tak působilo prorůstání politického katolicismu, církve a kněží do politického života. Slovenské národní povstání bylo výsledkem aktivity příznivců změny a obnovy Československa, které však mělo stát na nových základech. Především mělo vzniknout jako stát dvou rovnoprávných národů. Edvard Beneš a někteří jeho političtí přátelé však hájili čechoslovákismus a neuznávali Slováky za samostatný národ, jen za větev národa československého. Postupně ale museli měnit své původní postoje, neboť byli pod tlakem komunistů a Slovenska.

V poválečném vývoji Československa sílila tendence k uplatnění jednotné celostátní politiky a centralismu. Zásadní změna ve vývoji česko-slovenského uspořádání nastala po volbách 26. května 1946. Tyto volby změnily poměr sil ve státě a přinesly změnu v pojetí státoprávního uspořádání. Zároveň potvrdily, že čechoslovákismus na Slovensku již nikdo nepodporoval. Komunisté se přiklonili k centralismu a začali další fázi svého boje o moc. Princip rovný s rovným byl likvidován a oživil se čechoslovákismus.

Po únorovém převratu komunisté státní centralismus ještě upevnili a jakékoli snahy Slováků o rozšíření pravomocí slovenských orgánů byly s velkou rozhodností potírány. Ústava z roku 1960 potvrdila tyto centralistické tendence a ustanovila Československou socialistickou

republiku, na Slovensku zrušila Sbor pověřenců a snížila význam Slovenské národní rady. Tato politika vyvolala na Slovensku nacionalistickou opozici. Uvolněním režimu na jaře 1968 vyvstala před veřejností znovu slovenská otázka. Jedním z výsledků pražského jara byla idea vytvoření česko-slovenské federace, která se v zápětí také realizovala. Situace ve federaci přispívala ke zhoršení česko-slovenských vztahů, neboť federace existovala ve skutečnosti jen na papíře.

Po listopadu 1989 se objevil problém postavení Slovenska a česko-slovenských vztahů. První konflikt ve vzájemných česko-slovenských vztazích se týkal změny názvu státu a změny státního znaku. „Pomlčková válka“, která mezi Čechy a Slováky nastala, měla své historické pozadí, neboť tento spor vyjadřoval rozdílné pojetí společného státu. Češi chápali Československo jako stát unitární a československou identitu přijali bez problému. Jejich český stát se pouze rozšířil roku 1918 o Slovensko, zatímco Slováci to chápali jako spojení dvou rozdílných a rovnocenných celků. Pokusy o vytvoření jakéhosi československého národa tedy fakticky nikdy neměly naději na úspěch. Další spory se týkaly rozdělení kompetencí mezi federální vládou a dvěma republikovými vládami, a přípravy nové ústavy. Po volbách roku 1992 bylo Československo již blízko k rozdělení a 31. prosince 1992 se tak i stalo.

6. Seznam použité literatury a pramenů

6.1 Literatura

Adamová, K., Mates, P.: 2000. *České dějiny v datech, 1945 – 1999*. Linde: Praha.

Bauer, Alois: 2007. *Čeština na dlani – přehled světové a české literatury / český jazyk*. Rubico: Olomouc.

Beer F., Benčík A., Graca B., Křen J., Kural V., Šolc J.: 1964. *Dějinná křižovatka*. NPL: Praha.

Čapek, Karel: 1969. *Hovory s T. G. Masarykem*. Československý spisovatel: Praha.

Doruša, Ján: 2000. Slovensko-české vztahy v zrkadle jazykovo-kultúrneho vývinu. In: Pospíšil, Ivo; Zelenka, Miloš a kol.: *Česko-slovenská vzájemnost a nevzájemnost*. MU: Brno, s. 51 – 53.

Galandauer, Jan: 1988. *T. G. Masaryk a vznik ČSR*. Melantrich: Praha.

Hájek M., Ryšánková J. a kol.: 1990. *Svět a Československo ve 20. století*. Horizont: Praha.

Havlíková, Lubomíra: 2000. K počátkům české a slovenské byzantologie, P. J. Šafařík – J. Bidlo – M. Weingart. In: Pospíšil, Ivo; Zelenka, Miloš a kol.: *Česko-slovenská vzájemnost a nevzájemnost*. MU: Brno, s. 140 – 146.

Hrušovský, František: 1940. *Slovenské dejiny*. Matica slovenská: Turčiansky svätý Martin.

Husák, Gustav: 1979. *Svědectví o Slovenském národním povstání*. Svoboda: Bratislava.

Janovský, Julius: 1991. *Dějiny Čech a Moravy slovem a dokumenty*. 2. část: *Od roku 1471 do roku 1914*. S & M: Praha.

Janovský, Julius: 1994. *Dějiny Československé republiky slovem a dokumenty*. *Od roku 1918 do roku 1992*. S & M: Praha.

John, Miloslav: 1994. *Čechoslovakismus a ČSR 1914 – 1938*. BAROKO & FOX: Beroun.

Kaplan, Karel: 1990. *Pravda o Československu 1945 – 1948*. Panorama: Praha.

Klimesh M., Lesjuk P., Malá I., Prečan V.: 1965. *Cesta ke květnu, vznik lidové demokracie v Československu*. Nakladatelství Československé akademie věd: Praha.

Kollár, Jan: 1929. *Rozpravy o slovanské vzájemnosti*. Slovanský ústav: Praha.

Kováč, Dušan: 1998. *Dějiny Slovenska*. NLN: Praha.

Lipták, Ľubomír: 2000. *Slovensko v 20. storočí*. Kalligram: Bratislava.

Masaryk, Tomáš Garrigue: 1994. *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Doplněk: Brno.

Masaryk, Tomáš Garrigue: 1990. *Masarykova abeceda*. Melantrich: Praha.

Masaryk, Tomáš Garrigue: 1990. *Ideály humanitní. Problém malého národa. Demokratism v politice*. Melantrich: Praha.

Masaryk, Tomáš Garrigue: 1990. *Česká otázka: Snahy a tužby národního obrození; Naše nynější krize: Pád strany staročeské a počátkové směrů nových*. Svoboda: Praha.

Pithart, Petr: 1990. *Osmašedesátý*. Rozmluvy: Praha.

Pithart P., Příhoda P., Otáhal M.: 1991. *Češi v dějinách nové doby*. Rozmluvy: Praha.

Pitorák, Martin: 2003. Stručný přehľad dejín území ČSR. In: Kolesár, Peter: *Česko-slovenské vzťahy desať let po rozpadu federace*. MU: Brno, s. 13 – 26.

Pražák, Richard: 2000. Jan Kollár a Maďaři. In: Pospíšil, Ivo; Zelenka, Miloš a kol.: *Česko-slovenská vzájemnost a nevzájemnost*. MU: Brno, s. 54 – 61.

Prokš, Petr: 1998. *Politikové a vznik republiky, 1914 – 1918*. PROSPEKTRUM: Praha.

Rapport, Michael: 2011. *Dějiny Evropy. Evropa devatenáctého století*. Vyšehrad: Praha.

Stein, Eric: 2000. *Česko – slovensko, konflikt – roztržka – rozpad*. Academia: Praha.

Škvarna, Dušan a kol.: 1997. *Lexikón slovenských dejín*. SPN: Bratislava.

Škvarna, Dušan: 2007. *Cesta moderných slovenských dejín. Štúdie k utváraniu modernej slovenskej identity a politického myslela*. Univerzita Mateja Bela: Banská Bystrica.

Štěpánková A., Šašinka Z.: 2006. *Odmaturuj z dějepisu 2*. Didaktis: Brno.

Toms, Jaroslav: 1992. *Vybrané kapitoly z nejnovějších dějin Československa. České dějiny 1918 – současnost*. Pedagogická fakulta ZČU: Plzeň.

6.2 Prameny

Český spolek: *Co bychom měli vědět o historii česko-slovenských vztahů*, <http://www.cesi.sk/txt/maj3.htm>, datum náhledu: 5. 3. 2012.

7. Resumé

The Czechoslovakism is a political concept, that is based on the idea of existence of the Czechoslovak nation, which is composed of Czech people - speaking Czech, and Slovak people - speaking Slovak. The first Czech-Slovak contacts occurs at the time of the National Renaissance, when Slovak representatives Jan Kollár and Pavel Josef Šafařík began to talk about the close affinity of the two nations, about Czech-Slovak intercommunity and about Slovak as „the brothers" of the Czech nation. The Czechoslovakism became a root of the National Liberation at the First World War time and led to the creation of the common Czech-Slovak State. After the creation of the common Czech-Slovak Republic, the Czechoslovakism became a state doctrine, which was anchored in the Constitution in 1920. Gradually, however, was an obstacle for the Slovak national self-realization. The unsuccessful enforcement of the Czechoslovakism in politics was one of the main reasons for the decomposition of Republic. This concept has failed to enforce even after the Second World War. The creation the Federation in 1968 completed the process of its weakening. After 1989 the Czechoslovakism became the political tool mostly of the Slovak representatives, and was understood negatively for the existence of the common State.